

**ORDU ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ /
THE JOURNAL OF ORDU UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY**

Sayı: 1

EYLÜL - 2023

Ayrılkçı Zihnin Ürünü: Selefilik-Vehhâbîlik İlişkisi Meselesi

*The Product of The Separatist Mind: The Issue of The Salafism-Wahhâbism
Relationship*

Ahmet YAĞDI

Öğretmen, Aksaray İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Teacher, District Directorate of National Education

Aksaray / Türkiye - **ROR ID:** 00jga9g46

yagdiahmet2@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-7586-2414

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30 Haziran / 30 June 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 22 Ağustos / 22 August 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Eylül / 30 September 2023

Atf / Citation: Yağdı, Ahmet. "Ayrılkçı Zihnin Ürünü: Selefilik-Vehhâbîlik İlişkisi Meselesi" *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (Eylül / 2023), 103-136.

İntihal/Plagiarism: Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. **Ahmet YAĞDI**

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: oduifd@odu.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Ayrılcı Zihnin Ürünü: Selefilik-Vehhâbîlik İlişkisi Meselesi

Öz

Kur'an, müslümanları ittifak halinde olmaya çağırırken bir kısım müslümanlar ortak paydayı kaybetmiş kolayca çeşitli gruplara ayrılmıştır. Radikal, dışlayıcı dinî gruplar İslam'ı kendi oluşturdukları düşüncelerden ve inançlardan ibaret saymaktadırlar. Bu tür dinî oluşumlar kendisi gibi olmayanları ötekileştirme eğilimi göstermek ile birlikte aynı zamanda anlamı barış ve selamet olan İslam'ı şiddet, savaş ile yayma mücadelesi içindedirler. Bugün küresel ölçekte müslümanların şiddet-terör gibi sorunlar ile karşılaşmasına sebep olmuşlardır. Bu tür sebeplerden dolayı incelemeye çalıştığımız Selefilik kavramı, mezhep olmamakla birlikte bir kısım dinî gruplarca benimsenen zihniyet, yöneliş, söylem, yöntem ve metot olarak karşımıza çıkmaktadır. Selefî zihniyetin ilk üç nesli kapsadığı düşüncesi ön plandadır. Selefilere göre, dinin özünü bu nesiller oluşturmakta ve dinî metinlere literal-rivayetçi yaklaşım ile nasların her devirde muhafazası gerektiğine inanılmaktadır. Selefilik, bu ilk üç neslin dinî anlama ve yorumlama yöntemini benimseyen İbn Teymiyye (öl.728/1328) ve öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye (öl.751/1350) ile düşünce sistemine evrilmiştir. Daha sonra gelen selefî gruplar eserlerinde ise sürekli ilk üç nesle atıf yapmış ve onları dini anlamada, yorumlamada otorite kabul edip günümüze kadar gelen dinî birikimi göz ardı ederek dinî alanı kısıtlanmış ve farklı düşünen müslümanlar keyfî bir şekilde tekfir edilmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Muhammed b. Abdulvehhâb (öl.1202/1792) ile toplumu bid'atlerden arındırma, tevhidî yayma ve şirkten insanları sakındırma, dini ihya etme amacıyla selefî düşünce tarzı yeniden gündeme gelmiştir. Muhammed b. Abdulvehhâb, kendi da'vetini halka benimsetmek için ve daha rahat hareket alanı bulmak için Suûd emiri Muhammed b. Suûd ile 1744'te Dir'iyye antlaşması yapmıştır. 19. yüzyıldan itibaren ise müslümanların yeniden öze dönüşü gerçekleştirmesi, ilerleme göstermesi için Neo-Selefilik tanımlaması kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri, Selef, Selefilik, Vehhâbîlik, Muhammed b. Abdulvehhâb, Neo-Selefilik.

The Product of The Separatist Mind: The Issue of The Salafism-Wahhâbism Relationship

Abstract

While the Qur'an calls Muslims to be an alliance, some Muslims have lost the common denominator and are easily divided into various groups. Radical, exclusionary religious groups consider Islam to consist of thoughts and beliefs that they have created themselves. Such religious formations show a tendency to marginalize those who are not like them, but at the same time they are in a struggle to spread Islam, the meaning of which is peace and salvation, by violence and war. Today, they have caused Muslims to face problems such as violence and terrorism on a global scale. For such reasons, the concept of Salafism that we are trying to examine comes across as a mentality, orientation, discourse, method and method adopted by some Islamic groups, although it is not a sect. The idea that the salafist mentality covers the first three generations are at the forefront. According to Salafists, these generations constitute the essence of religion and it is believed that it should be preserved in every era with a literal-narration approach to religious texts. Salafism, Ibn Taymiyye who adopted the method of understanding and interpreting the religion of these first three generations and his student Ibn Qayyim al-Jawziyye evolved into a system of thought. Later salafî groups constantly referred to the first three generations in their works, and by accepting them as the authority in understanding and interpreting religion and ignoring the religious accumulation that has come down to the present, their religious field has been restricted and muslims who think differently have been arbitrarily takfir. By the 18th century, Muhammad b. Abd al-Wahhab, the salafî way of thinking was brought up again with the aim of purifying society from bid'ahs, spreading tawheed and preventing people from shirk, reviving the religion. In 1744, Muhammad b. Abdul Wahhab concluded the Treaty of Dir'iyyah with the Emir of Saud, Muhammad b. Saud, in order to adopt his da'wah to the people and to find a more comfortable field of action. Since the 19th century, the definition of Neo-Salafism has been used for Muslims to return to their essence and show progress.

Keywords: Islamic Sects, Salaf, Salafism, Wahhâbism, Muhammed Ibn. Abd al-Wahhab, Neo-Salafism.

* Bu makale Nevşehir Hacı Bektaşî Veli Üniversitesinde Sosyal Bilimler Enstitüsünde devam etmekte olan "Vehhâbîliğin Selefî Alt Yapısı" isimli yüksek lisans tezinden faydalanılarak üretilmiştir. This article is extracted from master's thesis entitled "Salafist Basis of Wahhâbism" (Master's Thesis, Nevşehir Hacı Bektaşî Veli University, Nevşehir/Turkey, 2023)

Giriş

Hz. Peygamber'in vefatı sırasında Müslümanlar, mezhep gibi oluşumlara mensup değillerdi. Müslümanlar arasında farklı ihtilaflar sonraki dönemlere nazaran daha az görülmüş ve dinî meselelerde Hz. Peygamber'in danışmanlığından dolayı otoriter boşluğu bunmaması ile birlikte usul-i din ve fûruu hakkında tek bir yol üzerinde kalmak için çaba gösterdiler. Daha sonra ki asırlarda İslam düşüncesinde dinin kurucu metinlerini anlama, yorumlama ve uygulamaya dönük dinî gruplarca birtakım tutum, çaba ve yöntemlerden bahsetmek mümkündür. Selefi dinî gruplar ile makalemizin ilerleyen başlıklarında değineceğimiz Vehhâbilik hareketi bu gruplardan birkaçıdır. Vehhâbilik düşüncesinin arka planında önemli konumda bulunan yüzyıllardır İslam düşüncesinde tartışılmakta olan Selef kavramı, Selefilik, Selef-i Sâlihîn gibi konular bulunmaktadır. Vehhâbilik düşüncesinin ortaya çıkışı, Muhammed b. Abdulvehhâb'ın (öl.1206/1792) hayatı ve da'veti, Vehhâbilik düşüncesinin temel ilkeleri ve itikâdî düşünceleri, günümüz Selefi-Vehhâbî ilişkisi konularını tartışmaya ve değerlendirmeye çalışacağız. Buna ek olarak çalışmamızda Selefilik zihniyetinin bir düşünce sistemi olarak Vehhâbilikle olan ilişkisini, Vehhâbîlerin kendilerini orjin olarak Selefi olarak tanımlamalarını ele alacağız. Selefilik bir ideoloji veya bir zihniyet midir yoksa salt bir mezhep midir? Selefilik'in düşünsel motivasyonları nelerdir? Selef, Selef-i Sâlihîn ve Selefilik ayrımı nasıldır? Selefilik bir döneme ait midir? Vehhâbilik nasıl ortaya çıktı? Vehhâbilik düşüncesinin temel dayanak noktalarını ortaya çıkarmaya çalışacağız. Vehhâbilik-Hâricîlik ilişkisine değineceğimiz başlıkta Vehhâbî düşünce motivasyonları ile Hâricî düşünce arasındaki benzerlikleri karşılaştıracğıız. Düşünsel boyut ve aşamaları değışmekle birlikte günümüzde Selefiyye düşünce tarzı içerisinde siyâsî veya ideolojik yönü açısından farklılıklara, çeşitli gruplara rastlanılmaktadır. Bunlardan birisi de konumuz olan Vehhâbilik'tir. Vehhâbîler, Selef-i Sâlihîn yolunda olduklarını iddia etmektedirler. Vehhâbîler aynı zamanda kendilerini selefi anlayışa sahip İslam da'vetçisi olarak görmektedirler. Aynı şekilde selefiler de kendilerinin Selef-i Sâlihîn'i örnek aldıklarını ileri sürmektedirler. Bu minvalde düşünsel arka planda bunların izâh edilmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. İlerleyen başlıklarda kronolojik sıralamaya dikkat ederek bu kavramların üzerinde duracağız. Vehhâbîlerin kendilerini tanımladıkları selefi kökenlerle ne kadar irtibatlı olduğunu ortaya çıkarmak hedeflerimizden bir tanesidir. Bu belirttiğimiz hususlar ile birlikte çalışmamızda günümüzde İslam coğrafyasında ve küresel düzeyde etkisi itibariyle Vehhâbilik mezhebinin düşünsel arka planını inceleyeceğiz. Makalemizde daha çok Vehhâbilik ve Selefilik ile ilgili konumuzla alakalı yapılan araştırmalarda objektif bilim yönteminin ilkelerini gözeterek Vehhâbîlerin ve bazı selefi görüşteki âlimlerin kendilerini anlattığı temel ilk kaynak eserlere ve modern dönemde bu konu hakkında uzmanlaşmış araştırmacıların kaynaklarına müracaat edilecektir. Modern dönemde Selefilik, Vehhâbilik ile alakalı ülkemizde ve Batı ülkelerinde olmak üzere çok sayıda makale, kitap ele alınmış ve kurultay, çalıştaylar düzenlenmiştir. Avrupa ülkelerinde Selefilik, Vehhâbilik konuları çokça tartışılmaktadır.

1. Selef Kelimesi/Kavramı

“Selef” kavramı İslam'ın ilk asırlarını kapsayan anlamları içermesi sebebiyle İslam'ın doğduğu ve geliştiği dönemleri dönemsel ve zihinsel yönünü tahlil etmek ve anlamak açısından önemli bir yere sahiptir. Selef ve Selefilik tanımlamaları söz konusu olduğunda karşılaştığımız

önemli problemlerden biri bu kavramların ne anlama geldiği meselesidir. Özellikle günümüzde araştırmacıların eserlerinde farklı farklı Selefîlik tanımlamalarının olduğu görülür. İslamî literatürde, birincil kaynaklarda “Selef” kavramının kullanımında lügat ve ıstılâh perspektifinden genel anlamda “İlk dönemlere mensup âlimler, önce gelenler, geçmiş, İslam’ın ilk nesilleri” kast edilmekle beraber kavramsal ve terimsel açıklamalar bu yörüngede olmuştur. Kur’an, hadis ve İslam literatüründe önemli bir yere sahip olduğu için “Selef” kavramının iyi bir şekilde ortaya çıkarılması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Bu alt başlıkta selefin sözlük açısından tahlilinin yaptıktan sonra selefi zihniyetin daha iyi çözümlenmesi adına selefi kimselerin eserlerinden selefi, selefililiği nasıl tanımladıklarına dair bazı tercümelelerde bulduk. Günümüz araştırmacıların görüşlerine de yer verdik.

Selef kelimesi lügatte; “önce geldi.” anlamında kullanılır. Selef için kullanılan diğer iki mana şudur: Bir kulun önceden işlediği sâlih ameller ve ergenlik çağına gelmeden vefat eden çocuk için kullanılır. Selef kavramı aynı şekilde: Yaş ve hürmet açısından üstün ve daha önce yaşamış ataların ve akrabaların anlamına gelmektedir. Tekili “sâlif” kelimesidir. Cahiliye devri şairi olan Tufeyl el-Ganevî (öl.610/1214) bir mersiyesinde kavmine şöyle demiştir:

“Geçip gittiler, “selef” oldular; biz de onları takip etmekteyiz;

Zira eceller, insanlar arasında takallüb olmaktadır.”

Tufeyl el-Ganevî bu mersiyesinde şöyle demektedir: “Onlar, bizden önce gelip geçtiler ve biz de onların izinden gitmekteyiz.” Yani onların öldüğü gibi biz de öleceğiz ve biz de bizden sonra gelenlerin selefi olacağız. Bu kelimenin diğer bir manası şu şekildedir: İnsanlar bana selef halinde geldi deriz. Yani “grup” anlamı vardır. Üzüm suyunun sıkılmadan önceki kısmına “(سَلَفٌ)” denir. Arap dilinde Şarabın diğer bir ismine “(سَلَفٌ)” denir.²

Arapça bir kelime olan “Selef (سَلَفٌ)” sözcüğü, İslâm’ın ilk asırlarından itibaren kullanıldığı görülmektedir. “Se-le-fe (سَلَفٌ)” fiilinin mastarı olan bu sözcük, kullanım alanları ve cümle bağlamına göre değişik anlamları içermektedir. Bu kelime, “önce gelmek, geçmişte kalmak, yaş ve mevki açısından önde olmak, faizsiz bir şekilde borç, sâlih amel ve davranış” gibi anlamlarına gelir. Selef kelimesinin diğer bir manası ise, borç verenin herhangi bir fayda elde etmediği, borçlu olan kişinin de aldığı gibi geri ödediği borçtur.³ (سَلَفٌ) kelimesinin bir anlamı da satılan bir malı almadan önce verilen ücrettir. (وَالسَّلَافَةُ) ve (وَالسَّلَافُ): her iki Arapça kelime savaş veya sefer esnasında önde olanlar anlamlarına gelir. (سَلَافَةُ الْحَمْرِ): Usareden kalan içki anlamındadır. (سَلْفَةٌ): Misafire yemekten önce ikram edilen aperatifdir.⁴

“Selef” lafzı İslam’ın birincil kaynaklarında ki gibi Kur’an’da da birçok yerde mâzî anlamına gelebilecek şekilde kullanılır. Yani, insanın şu an yaşadığı hayattan geride bıraktığı şeylerdir.⁵ Türkçe de kullanılan selef ismi, halihazırda görev yapan kimseye nispetle, bu görevi

² Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “slf”, *Lisânü'l arap*, thk. Abdullah el-Kebîr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1707), 3/ 2096; Ebû Nasr İsmail el-Cevherî, *es-Sihâh tacü'l lügâ ve sihâhü'l-arabiyye*, thk. Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1399/1979), 4/1376.

³ Mecduddîn Muhammed el-Firûzâbâdî, “slf”, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed eş-Şâmî, Câbir Ahmed (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1429/2008), 1/792.

⁴ Ebû'l-Kâsım er-Râgıb el-İsfahânî, “slf” *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, thk. Mustafa el-Bâz (Mekke: Mektebetü'n-Nezzâr, ts.), 1/314.

⁵ Kur'an'da geçen selef kelimesi için bk. el-Mâide 5/95, ez-Zuhuruf 43/56,24; el-Enfâl 8/38, el-Bakara 2/275, en-Nisâ 4/23, Yûnus 10/30,50.

daha önce ifa etmiş ve ayrılmış kimse için kullanılır. Bu durumda hali hazırda bulunan kişi için Halef (خلف) tabiri, daha önceki kimse de selef kelimesiyle açıklanır.⁶

Selefilik Selef kavramını ıstılâhî olarak, fetihlerle beraber İslâm dünyasındaki farklı düşünceler, mezhepler ve farklılıklar ile fikrî hayatı tehdit eden felsefe çıkmadan önceki dinî anlayış paklığını, fikrî planda dinin ilk kaynaklarını benimseme ve Selef-i Sâlihîn yolu üzerine olmak olarak tanımlamaktadır.⁷

Selefilik mahiyeti, ilk olarak nasıl ortaya çıktığı, hangi anlamlar çerçevesinde kullanıldığı ve hangi dönemleri kapsadığı hakkında geniş ölçekte tartışmalara konu olmuştur. İslam'ın tarihi arka planında, Selefiyye zihniyeti, dinin mahiyetini ortaya çıkarmaya yönelik beşerî çabayı temsil etmektedir. Selefiyye, hiç kuşkusuz ki ilk neslin dini anlamlandırma ve pratiğe aktarma bakımından saf ve berrak bir din anlayışı olduğunu düşünür.⁸

Selef kavramının tanımı sahâbe, tâbiûn, tebe-i tâbiîn neslinin, İslam'ı anlama, uygulama, yorumlama noktasına bu üç neslin model olarak kabul edilmesini içermektedir. Bu anlayışın korunmasına yönelik gelenekçi tutumu ifade etmektedir. Bunu hayatın bütün yönlerinde uygulama düşüncesi mevcuttur. Bu tutum, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren vardır.⁹

Selefilik kavramının ve onun gelişiminin çözümlenmesinde, iç içe girmiş iki önemli hususa değinmemiz elzem bir konudur. İlk olarak, "Selefilik" gibi geçmişi olan bir kavramı keskin bir forma oturtmak mümkün gözükmemektedir. Çünkü her ne kadar "Selefilik" kavramsallaştırması altında toplananların müşterek özellikleri bulunsun da kavram olarak Selefilik her dönemde tek bir anlamı ve içeriği ifade etmemiştir. Selefilik dairesi içinde bu farklılığın oluşmasına neden olan sadece tarihsel bağlam değil, aynı zamanda Müslüman ulemâ sınıfının sahip olduğu fikir özgürlüğü ve bağımsız sistematik düşüncedir. Yani her bir Müslüman âlim kendi düşünce tarzlarıyla bir birey ve kendi başına bağımsızdır.¹⁰ Selefilik tanımının dönem dönem değişkenlik arz ettiği göz ardı edilmemelidir.

Selefilik, selefle nispetle geçmiş ve öncekiler anlamlarını içerir. Dinî selefilik yani dinde ve şeriatla ilk İslam kaynaklarına dönmektir. Bunlar kitap ve sünnettir. Bu açıklama ile beraber Selefilik akımları İslamî fikir mirasımızda çeşitlilik göstermiştir. Her bir selefî kendi düşünce tarzlarında kitabı ve sünneti anlamayı ilk plana koymaktadır. Bu gruplardan bazıları sadece nasların zâhirinden hareket ederken diğerleri dini anlama konusunda akla da başvurmaktadır. Te'vil konusunda aşırıya gidenler de bu grup içerisinde vardır.¹¹

İslam düşüncesi geleneğinde çok sayıda Selefilik tanımlamasına rastlamak mümkündür. Zaman bakımından Selefilik: Mutekaddimîn, Muteahhirîn, Yeni-Selefilik. Bölgesel selefilik olarak: Mısır, Suriye, Yemen, Tunus, Ürdün, Filistin, Suudî selefilik örnek gösterilebilir. En yaygın olarak kullanılan selefilik isimlendirilmeleri yorum farklılıklarına dayalı olarak ortaya çıkan tanımlamalardır.

⁶ Mustafa Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 257.

⁷ Muhammed Ammâra, *es-Selef ve's-selefiyye* (Kahire: Vezarâtü'l-Evkâf, 1429/2008), 9.

⁸ Seyyid Abdülaziz es-Sîlî, *el-Akîdetü's-selefiyye beyne'l İbn Hanbel ve'l İbn Teymiyye* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1413/1993), 31-33; M. Zeki İşçan, *Selefilik İslami Köktencilik Tarihi Temelleri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 51.

⁹ Kutlu, *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, 73.

¹⁰ M. Ali Büyükkara, *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefî Hareketler* (İstanbul: Yarn Yayınları, 2015), 20-21.

¹¹ Ammâra, *es-Selef ve's-selefiyye*, 11.

Müfrîh b. Süleyman el-Kûsî'ye göre, her kim kitap, sünnet, sahâbe ve tabiûn metoduna muhâlif ederse selef dairesi içerisinde yer almaz. Her kim de kitaba, sünnete, sahâbe ve tâbiûn nesline bağlı kalırsa daha sonraki nesillerde yaşamış olsa bile selef dairesi içerisine girer.¹²

Selefilik, tarihte ortaya konulan tüm yönleriyle bir dinî ihyâ zihniyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Ehl-i Hadis, İbn Teymiyye ekolü, Muhammed b. Abdulvehhâb da'veti ve farklı yönleriyle 20.yüzyıl İslâmî ıslah hareketleri, temel olarak dini aslına irca etmeyi, onu her türlü bid'atlerden arındırmayı benimsemişlerdir. Selefilik denildiğinde, amelî bakımından tevhid ilkesi etrafında gelişen selefite ittibâ, taklidi ret, dini bid'at içeriklerden arındırma esasları akla gelmektedir. Bu anlamda selefî yöneliş, yaratan tarafından kullarından yaşamak istendiği hayat "geçmişte", Hz. Peygamber'in kutsadığı ilk üç nesilde tamamlanmıştır. İnsan için amelin tek bir geçerliliği vardır. O da geçmişte ortaya konulan "âsar"dır.¹³

Ashabu'l Hadis ismi ile ilk başlarda anılan dinî zihniyette, yeni bir dinî ihyâ için eskiyi bırakmak anlamında gelen kelam, rey ve akla karşıtlık şu şekilde olmuştur: Dinî bir meselede hüküm vermek için konular Allah'a ve Resulüne havale edilmelidir. Buradan kasıt, Kur'an ve hadislerdir. Bunlar geçmişte tamamlanmıştır. "Allah insanlar üzerindeki nimetlerini tamamlamıştır."¹⁴ Din tamam olduğuna ve hiçbir şeyde eksik kalmadığına göre insan düşüncesinin, görüşün, reyin, te'vilin karşısında olmak gerekmektedir görüşü hakimdir. Burada insan karşıtlığını görmek mümkündür.¹⁵

Selefiilere göre, tabiûn, tebe-i tabîn İslâm'ı en güzel bir biçimde anlayan, tatbik eden, en doğru bir şekilde yaşayan ilk üç nesildir. Onlardan sonra gelen nesiller hiçbir şekilde İslâm'ı anlayamaz. Bundan dolayı bu zihniyet; yorum, değişmezlik, kutsallık, dokunulmazlık, eleştiri kabul etmeyen bir hüviyete sahiptir. O halde başvurulacak yöntem dini metinleri anlama konusunda bu nesillere ait uygulamaları muhafaza etmek, akla bu konularda tasarruf hakkı vermemektir.¹⁶

Muhammed Saîd Ramazan el-Butî, (öl. 1348/1929) "*es-Selefiyye, merhaletün zemeniyyetün mübâreke*" adlı eserinde Selef ve Selef-i Sâlihîn dönemlerine dair şunları söylemiştir: "Selef" ibâresi zamansal tanımlar dışında birbirini geçmeyen ve birbirine aktarılmayan sabit bir ıstılâhî anlam kazanmıştır. Önder kabul etme ve uyma bakımından ilk kabul edilen ve İslamiyet'in en önemli asırlarını anlatan hadise binaen selefî çevrelerce ıstılâhî bir manada kullanılır. Bu kelimenin devamlı bir şekilde kullanıldığı anlam ve selefî kimler olduğu hakkında önemli bilgiler içeren İmrân b. Husayn'ın (öl.52/672) aktardığı: "İnsanların en hayırlıları benim asrımdaya yaşayanlardır. Sonra bunlara uyanlardır, sonra da bunları takip edenlerdir. Bu sonuncuları ardından öyle insanlar gelir ki, kendilerinden şahitlik istenmediği halde şahitlikte bulunurlar, onlar ihanet içindedirler, güvenilmezler."¹⁷ hadisin de geçtiği üzere İslâm ümmetinin ilk üç asrıdır. Bu hadiste zikredilen İslâm'ın ilk üç nesli kimdir? Bu asırlarda

¹² Müfrîh b. Süleyman el-Kûsî, *el-Menhecü's-selef-ta'rifuhu tarihuhu mecâlâtuhu hasâisuh* (Riyad: Dâru'l-Fazile, 1423/2002), 41.

¹³ M. Zeki İşcan, "Selefilik'in Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Planı", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, haz. Ahmet Kavas (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 92-93.

¹⁴ el-Mâide 5/3.

¹⁵ M. Zeki İşcan, "Selefilik'in Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi", *e-makalât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Güz 2013) 155.

¹⁶ Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 35.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih-i buhârî*, thk. Mustafa el-Begâ (Dımaşk: Dâru'l İbn Kesir, 1414/1993), "Şehâdât", 9; Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahih-i muslim*, thk. Muhammed Abdülbâki (Kahire: Matbaatü'l Bâbî el-Halebî, 1955), "Fezâilü's-Sahâbe", 52.

yaşayan tüm Müslümanlar mıdır? Bu konu hakkında ihtilâf vardır. İslam âlimlerinin ekseriyeti bu üç asırda yaşayanları istikâmet ve derecelerinde ki farklılıklarına rağmen hayırlı görmektedirler. Hiç şüphesiz ki, risâletin öğreticiliği ve nübüvvetin kaynağını ile ilişkili olması hasebiyle bu ilk üç nesil seçkin kabul edilmektedir. İlk nesle baktığımız zaman İslam'ın akâid ve temel esaslarını direk olarak Hz. Peygamber'den aldıklarını görürüz. İkinci nesil, tâbiîn olarak temsil edilir. Üçüncü nesil ise, tebe-i tâbiîn olarak temsil edilir. Bid'at fikri bu dönemde çok geniş ölçekte yayılmıştır. Batıl firkalar yaygınlaşmıştır.¹⁸

Selef, dinî anlamda kendi mezhebini taklid edenler ve peşinden gidenler için kullanılır. Şeriatta selef, Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve arkadaşları gibi din konusunda mezhebi taklit eden ve izini takip eden kimselerdir. Çünkü onlar, bizim selefimiz yerindedir. Sahâbîler ve tabi olanlar da onların selefidirler. İstılâh bakımından bu kelime kesin olarak sahâbe ile özdeşleştirilmesi gereken bir vasıf ve sahâbeye uyan ve ittibâ eden kimselerdir.¹⁹ Selef ibâresi istılâhî açıdan kesin olarak belli bir zaman dilimini kapsamaktadır. İlerleyen başlıklarda değineceğimiz üzere selefin çoğunluğu, itikâd konularında cedele karşı çıkmış, akla mesafeli davranmış, naslarda belirtilen ilkeleri olduğu gibi kabul etmişlerdir. Ancak zamanla bu tabaka içerisinde akla, dirâyete, yoruma önem verenlerde ortaya çıkmıştır. İmam-ı A'zam Ebû Hanife, Abdullah b. Küllâb (öl.240/ 855), Ebû'l-Abbas el-Kalânisi (öl. 241/854), ve Haris b. Esed el-Muhâsibî (öl.243/857) gibi Ehl-i Sünnet âlimleri bu çizgidedir. Selefin kendi içerisinde ayrıştığını görmekteyiz.²⁰

Selefi kaynaklarda, Selefi da'vetin istılâhî anlamına baktığımız zaman, bazı âlimler onu "Da'vetü's Selefiyye/Selefi Davet" olarak tanımlamışlardır. Eskide yaşamış bazı âlimler selefi da'veti, "Da'vet-u Ensari Sunnet-i Muhammediyye/Muhammedî Sünnetin Ensarinin Daveti" olarak ifade etmişler, diğer âlimler ise "Da'vetü'l-Ehli'l-Hadis/Hadis Ehl'inin Da'veti olarak adlandırmışlardır. Bu isimlendirilmeler aynı manaya delâlet etmektedir. Seleflik, selefin menhecine yalnızca itikâdî konularda bağlanma anlamına gelmez. Aksine Seleflik bundan daha geniş manaları kapsar. Seleflik kavramı, sefeye ibadetlerde ve fıkhîta bağlı olmayı da içermektedir. Bunların hepsinden maksat şudur: İtikâtta, ibadetlerde ya da sülûk konularında olsun, Kitap ve Sünnet'e selefin uygulamalarına ve onların dinî nasları yorumlama şekline bağlanmaktır. Eğer insanların ve mezheplerinin reyleri, şer'î naslara muhâlefet ediyorsa ve Kitab'a, Sünnet'e ve Selef-i Sâlihîn anlayışına muhâlif düşünceleri ve konuları içeriyorsa bu tür düşünceleri yok etmektir.²¹ Günümüzde ki Selefiyye zihniyeti, Selef-i Sâlihîn'in bir devamı olmaktan ziyade Hâricilik düşünceleri barındıran, Vehhâbilik mezhebine evrilmiş hüviyete dönüşmüştür. Kendilerinden olmayanları "Ehl-i Bid'at" olarak gören bu düşünce ile gerçek anlamda selefi zihniyeti yansıtan fikirler arasında büyük bir farklar vardır. Bir kısım selefi gruplar her ne kadar selefin dinine ve yaşayışına uygun hareket ettiklerini söyleseler de makalemizin ilerleyen bölümlerinde işleyeceğimiz üzere bazı selefi radikal gruplardaki ayrılkçı, aşırılıkçı karakterlerinde bunu gözlemlemekteyiz. Bu anlayışları ne "Ehl-i Sünnet'i Hassa" diye

¹⁸ Ramazan el-Bûtî, *es-Selefiyye, merhaletün zemeniyyetün mübâreke* (Dimeşk: Dâru'l Fikr, 1374/1988), 9-11.

¹⁹ Selim b. İd el-Hilâlî, *Limaza ihtartü menhece's-selef* (Kahire: Dâru Ehl-i Hadis, 1420/1999), 30-31.

²⁰ M. Bozkurt, "Selefi Anlayıştan Ehl-i Sünnet Kelâmına Geçişte İmâm'ı A'zam Ebû Hanife", *Devirleri Aydınlatan Meş'ale İmâm'ı-A'zam Ulusal Sempozyum Tebliğler Kitabı*, ed. Ahmet Kartal-Hilmi Özden (Eskişehir: Eskişehir Üniversitesi Yayınları, 2015), 211.

²¹ İbn Ebû'l-İz ed-Dimaşkî, *Şerhü'l-tahaviyye fi'l akideti's-selefiyye*, thk Ahmed Şâkir (Riyad: Vezarâtü'l-Evkaf ve'd-Da'veti ve'l İrşâd, 1418/1997), 20-24; Amr Abdulmun'im Selim, *Şerhü'l usûli'd-da'vetü's-selefiyye-allâme muhaddis-şeyh Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî* (Mısır: Dâru'z Ziyâ, 1423/2002), 13-14.

adlandırdığımız selefte, ne de “Ehl-i Sünnet-i Amme” diye ifade ettiğimiz sonraki selefte görülmektedir.²²

2. Selefiyye/ Selefilik ve Selef-i Sâlihîn

Selefilik, İslam düşünce tarihinde dönemsel ve zihinsel anlamda çokça tartışılan kavramlardan birisidir. Bu bölümde çeşitli kaynaklardan karşılaştırılmalı olarak Selef düşünce tarzı ve Selef-i Sâlihîn kavramı üzerine söylenenlerin bir kısmını ele alıp son aşamada kendi görüşümüzü sunacağız. Bu alt başlıkta da diğer başlıklarda yaptığımız gibi selefi kimselerin görüşlerinin daha iyi anlaşılması için eserlerinden tercümelere bulunacağız. Makalemizin bu başlığında karşılaştırılmalı olarak yapacağımız tespit ve tahliller ile seleflerin klasik eserlerdeki görüşleri, tutarlılıkları ve günümüze yansıyan yönleri ile modern araştırmacıların tespitlerinin daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz.

Selefiyye ile ilgili gerek içerik ile ilgili gerekse ortaya çıktığı dönemlerle ilgili ciddi bir belirsiz söz konusudur. Bunun başlıca sebeplerinden birisi ise Selefiyye'nin bir zihniyet olduğunu unutmaktır. Selefiyye hiçbir zaman mezhepsel bir kimlik kazanmamıştır. Bunun en büyük isbatı selefi anlayışta olduğu söyleyen dini gruplardır. Bu tür gruplarda “hilafet”, “İslam devleti” gibi ideolojik düşünceler ve gayeler ön planda yer almakta ve savaş amaca ulaşmak için cevaz görülen bir araçtır. Bunun hâricinde geçmişe dönük kutsama ve özlem görülmektedir. Bunu yaşlılık psikolojisinde görebiliriz. Çünkü insan yaşlandığında bedeni eski halini kaybettiğinde kendini en iyi gördüğü zamanları hatırlamak ve tekrar yaşamak ister. Bu tanım kullanırken bu zihniyetin farklı yansımaları, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/856) ve İbn Teymiyye'de “Selef-i Sâlihîn” düşüncesi ile mevcuttur. Selefiyye'nin tarihinden bahsederken “Mutekaddimûn, Muteahhîrûn”, “İcmâl”, “Tafsîl” dönemleri sorgulanmamıştır. Selefi kimselere göre, Ahmed b. Hanbel mutekaddimûndan, İbn Teymiyye ise muteahhîrûndan sayılmaktadır.²³

Selefi kaynaklarda, Selef kavramı ve Selef-i Sâlihîn ayrımına gidilmiştir. Bu kaynaklarda şu tanımlamalara rastlanmaktadır. İstîlâhî anlamda Selef-i Sâlihîn yönteminin delâlet ettiği mana şudur: Âlimlerin bu ibâre ile kast ettikleri, sahâbenin yoluna uymak ve sahâbeye tabi olanların yoluna üç konuda ittibâ etmektir. Bunlar: Din anlayışı, Din ile amel ve bu dine davettir. Gerçek bir manaya ulaşmak için Selef-i Sâlihîn kavramını, Selef anlayışından ayırmak için titizlikle sınırlandırmak gerekmektedir. Bu da üç durumda olur. Bunlar:

- 1) Zamansal açıdan Selef-i Sâlihîn mefhumunu sınırlandırmak,
- 2) Selef mefhumunu sadece zaman bakımından sınırlandırmak yetmez. Bir insanın bu asırda yaşaması selef mezhebinden olduğunu veya kitap ve sünnete göre yaşadığını göstermez. Âlimler bu sebeple Selef-i Sâlihîn kullanımı ile selef mefhumunu takyit etmişlerdir.
- 3) Selefiyye kavramı ümmette fırkaların çıkması sonucu İslam'ı sahâbenin din anlayışı ile ve onlara ihsan ile uyanların yolu diye anlaşılmıştır. Bu şekilde anlayış sahibi olan kimseler Selef-i Sâlihîn yolundan kabul edilir.²⁴

²² Vecihi Sönmez, “Selef düşüncesinin Tarihi Arka Planı ve Selefilik”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 9/10 (2010), 172.

²³ Hasan Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2020), 23-25; Sönmez Kutlu, *Selefilik Arka Planı, İslam düşüncesinde İlk Gelenekçiler* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 213-214.

²⁴ Sa'di b. Hamûd es-Semrî, *Da'vetü's-selefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1441/2020), 6-7; Abdüsselâm b. Abdü'l Kerim, *Usul-i da'vetü's-selefiyye* (Kahire: Darü'l Minhâc, 1433/2012), 18-21.

Selef âlimleri, “Selef” lafzını genel anlamda kullandığında sahâbe ve tâbiîn, tebe-i tâbiîn dönemleri için kullanır. Onların içinde ayrıca sıddîkler, şehitler ve sâlihler de vardır. Resulullah’ın önderliğinde dinde derinleşmişlerdir. Bunların yanında dindeki durumlarının önemi bakımından Müslümanların ittifâk ettiği kimselerdir. Bu sebeplerden dolayı ilk nesillere “Selef-i Sâlihîn” denmiştir.²⁵ Yüce Allah âyette şöyle buyurmaktadır: “Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resulullah’a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!”²⁶ “Muhâcirlerin ve Ensârın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O’ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.”²⁷ Selefiler İslam’ın ilk üç neslini kutsal saymakla beraber bu ilk üç nesli Selef-i Sâlihîn kavramsallaştırması ile İslam düşüncesi geleneğinde farklı bir boyutta değerlendirmiştir.

Tevbe suresi 100. âyette bahsedilen ilk müslümanlar, Mekke devrinde hidayete eren ilk müslümanlar (Muhacirler) ile bu müslümanların hidayete ermesine üzerine Mekke’den Medine’ye hicretinde onlara yardımcı olan, Medine’de İslam ile ilk tanışan (Ensar) topluluğudur. Bunlara âyet-i kerime de “Sabükune’l-evvel” denmiştir. “Sonra onlara tabi olanlardan” kasıt ise o gün yaşayan sahâbe topluluğudur. Fakat Selefiyye bu âyeti şu şekilde yorumlamıştır: İlk nesil sahâbe, ikinci nesil tâbiîn, üçüncü ise tebe-i tâbiîn nesli kutsaldır. Bunların yaşadığı, uyguladığı İslam en doğru olandır. Yorumları her zaman kesin ve doğrudur. Bu ilk üç neslin koyduğu sınırlar ve hükümler dışında kesinlikle çıkılmaz. İlk üç nesilden tevarüs eden açıklamaları muhafaza etmek esastır.²⁸

Seleflik, modern dönemde ortaya çıkan bir zihniyet olmayıp, temelleri İslam’ın ilk dönemine kadar uzamaktadır. İslam tarihinde çeşitli tarihi dönemlerle biçimlenip, bunun üzerine gelişen bir yapıya sahiptir. Selefiliğin ana yapısında hadisler bulunmaktadır. Hadis’e verilen özel değer ve yaklaşım biçimiyle diğer İslami fikirlerden ayrılır. Selefi zihniyet, sadece dinî metinlere yaklaşım yöntemi olmayıp, hayata, topluma, eşyaya karşı davranış tarzlarıdır.²⁹

Mufrih b. el-Kûsî, selefiği anlamada önemli kaynaklardan biri olan “*el-Menhecü’s-selef*” eserinde selefi, Selef-i Sâlihîn’e, ilk üç hayırlı nesle bağlı olmaktır diye tanımlar. Fıkıh, hadis, tefsir hangi İslamî bilimlerden olursa olsun onların izini takip edenlerdir. Seleflik, selef ile kast edilenlerle yakın anlamlar taşır. Seleflik, Müslümanların fikrî yönlerini kast etmek için kullanıldığında sahâbe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn’in yolu ve onların anlayışı çerçevesinde amel etmek anlamına gelmektedir.³⁰

Kendilerini da’vetçi bir grup veya fırka görmeyen bu grup günümüzde ve geçmişte İslam’da birlik değil ayrılkçı tarafı seçmiştir. Hz. Peygamber, sahâbe ve tebe-i tâbiîn İslam’ı en güzel şekilde açıklamış ve yaşamıştır. Burada ki asıl mesele ilk üç nesli günümüzde nasıl anladığımız ve günümüze nasıl aktardığımızdır. Selefiler burada kendi görüşlerine göre Selef-i Sâlihîn tanımı

²⁵ Abdullah b. Abdülmecid el-Bezzâz el-Eserî, *el-Vecîz fi akîdeti’s-selefi’s-salih* (İstanbul: Guraba Yayınları, 1418/1997), 27-28; Abdullah b. Ömer, *Fehmü’s-selefi’s-sâlihi li’n-nususi’s-şer’iyyeti ve’r-reddi ale’ş-şübühâti* (Riyad: Mektebetü’l Melik, 1437/2015), 30-35.

²⁶ en-Nisâ 4/115.

²⁷ et-Tevbe 9/100.

²⁸ Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 34-35; M. Bozkurt, “Selefiliğin Tarihsel Gelişimi ve Felsefi Alt Yapısı”, *Tesam Akademi Dergisi* 3/1 (Ocak 2016), 11-12.

²⁹ Mehmet Emin Özafşar, “Günümüz Zâhiri-Selefi Çevrelerin Hadis Algısı ve Literalizm Sorunu”, *Zâhiri ve Selefi Din Yorumu*, haz. Sönmez Kutlu (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 218.

³⁰ Kûsî, *el-Menhecü’s-selefi*, 42.

geliştirmişlerdir. Selefî bakış açısıyla yazılan eserlerde ilk üç neslin koyduğu sınırlar dışına çıkılamaz anlayışı hâkim olmak ile birlikte, bu nesillerin kutsallaştırıldığı görülmektedir. Bu tutum, kendilerini kurtuluşa ermiş fırka gören zihniyetin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendilerinden olmayan Hanefiler, Eş‘arîler, Şîiler, tarikat müntesipleri, ve diğer fırka ve akımlar ehl-i bid‘at kavramı içinde görmektedirler.³¹

Selefilik, Hz. Peygamber’in bir hadisine atıfla “sizin en hayırlı nesilleriniz”³² olarak ifade edilen, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesillerini, yani selefî, öncekilerin yaşamış olduğu İslamî pratikleri anlamaya yönelik hedef, selefî zihniyete verilen ismin başlıca nedenlerindedir. Dolayısıyla daha sonra gelen nesiller, Kur‘an ve sünnetten uzaklaşmış, aklî metotları ön plana çıkarmış, doğrudan nassa müracaat etmek yerine itikâdî ve fikhî mezhep ekollerinin kurucularının fikirleri etrafında hareket etmiştir. Hadislere dayalı yaşam yerine tarikat öğretileriyle yaşanılmaya başlamış ve bu durumlar selefî kimselerce “bid‘at” olarak vasıflandırılmıştır. Selefiler kendilerini Ehl-i-Sünnet’in yegâne temsilcisi olarak görmektedirler. “el-Fırkatü’n-Nâciye” (kurtuluşa eren topluluk, “Ehlü’l-İstikâme” (doğru yolun mensupları) gibi isimlendirmeleri kendilerini en iyi şekilde tanımladıklarını düşünmektedirler. Hadislere göre yaşadıkları için kendilerine “Ehlü’l Hadis” denmiştir. Onlardan olmayan her bir grup da‘vete tebliğe muhtaçtır.³³

Selefilik’in farklı görünüşleri arasında ortak yönler rastlansa da Selefilik tarihte evrildiği her bir dönemde farklı yönlerle ortaya çıkan bir düşüncedir. Selefilik kavramı, İslam düşünce tarihi boyunca tartışılmıştır. Hz. Peygamber döneminde böyle bir fikrî oluşum söz konusu değildir. İlk dönemlerde Selefilik ve onun kapsadığı ilkeler, Mu‘tezile ve Ehl-i Hadis arasında tartışmalarda İslam’ın ilk üç neslinin benimsediği inanç ve düşünce üzerinde olmayı ifade etmekte kullanılmıştır. İbn Teymiyye ile beraber fıkıh, tefsir, hadis ve akâid alanındaki eserleri ve görüşleri ile birlikte İbn Teymiyye, daha sonra kendilerini selefî kimseler olarak tanıtılanlar tarafından Selefilik zihniyetinin en önemli temsilci ve başvurulacak kaynak olarak görülmüştür. Miladi 18. yüzyıldan sonra İbn Teymiyye mirası birçok âlime ve ıslahatçı İslamî ihya hareketlere ilham kaynağına dönüşmüş ve Selefilik kendisini daha farklı veçhelerle göstermeye başlamıştır.³⁴

Selefilik, selefî nispetle geçmiş ve öncekiler anlamlarını içerir. Dinî selefilik yani dinde ve şeriatta ilk İslam kaynaklarına dönmektir. Bunlar kitap ve sünnettir. Bu açıklama ile beraber Selefilik akımları İslamî fikir mirasımızda çeşitlilik göstermiştir. Her bir selefî kendi düşünce tarzlarında kitabı ve sünneti anlamayı ilk plana koymaktadır. Bu gruplardan bazıları sadece nasların zâhirinden hareket ederken diğerleri dini anlama konusunda akla da başvurmaktadır. Te‘vil konusunda aşırıya gidenler de bu grup içerisinde vardır.³⁵ Gazzâlî (öl. 505/1111) selef mezhebinden kastın tâbiûn ve sahâbenin mezhebini kast ettiğini söylemiştir.³⁶

Makalemizde vurgulamaya çalıştığımız kanaatimizce de kabul gören Selefilik tanımı şu şekildedir: İslam’ı anlama, yorumlama ve yaşama konusunda sistematik olarak İslam’ın ilk üç nesli olan Hz. Peygamber’in arkadaşları olan sahabe nesli ve onlardan sonra gelen(tabiûn) ve tebe-i tâbiîni model alan ve bu modeli tarihin değil de dinin bir parçası halinde değerlendiren ve

³¹ M. Ali Büyükkara, “11 Eylül’de Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefîyye ve Cihadî Selefîyye”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/29 (Haziran 2004), 206.

³² Buhârî, “Şehâdât”, 9; Muslim, “Fezâilü’s-Sahâbe”, 52.

³³ Büyükkara, “11 Eylül’de Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefîyye ve Cihadî Selefîyye”, 206.

³⁴ Büyükkara, *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefî Hareketler*, 31.

³⁵ Ammâra, *es-Selef ve’s-selefîyye*, 11.

³⁶ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İlcâmü’l-avâm an ilmi’l-keîm* (Cidde: Dâru’l Minhâc, 1439/2017), 49.

onun korunması için cehd içinde olan gelenekçi ve muhafazakâr bir düşünce ve zihinsel akıl yürütmedir.³⁷

el-Bûtî, Selefilik ve Selef-i Sâlihîn ayrımına dair şöyle demiştir: Dini anlama ve yorumlama hususunda bazı İslami gruplarca bir yöntem haline gelen Selefilik ile dini anlamada ve uygulama konusunda İslam'ın ilk önde gidenlerine uymak arasında fark ortaya çıkmıştır. Birincisi, Selef-i Sâlihîn asrında bulunmayan ve sonradan ortaya atılan bir kavram iken diğeri Hz. Peygamber'in yoluna uymayı olmayı vâcip kılmaktadır.³⁸

İslam'ı, köklerindeki sadelik ile incelemek, te'vil metodu ile İslâm'a dâhil olan ve aşırı bid'atçı gibi isimler ile anılan gayri İslâmî fikirlere karşı İslam'ı savunmak, İslâm toplumunu teknolojik gelişmeler ve müsbet ilimler arasında ileri bir seviyeye taşımak, İslâm birliğini kurmanın gerekliliğine inanmak başlıca uygulamak ve yaymak istedikleri fikir ve idealleridir. Nakli ve nassı takdis bakımından selefiyede dini bir dokunulmazlık hakkına sahip düşüncesi vardır. Kutsal bir bilgi kaynağı olan nakil ve vahiy yol göstericidir.³⁹

Kanaatimizce selef ilk üç nesli ifade etmektedir. Selef lafzına eklenen Selefilik, Selefiyye ve daha sonraki bölümlerde değineceğimiz Vehhâbî gibi tanımlamalar sadece geçmişte kalmayıp belli dönemlerden geçip günümüzde oluşan kendini selefle nispet eden dinî gruplar için kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu kavramların modern çağda İslam reformistleri arasında önemli bir yer tuttuğunu “Günümüz Selefî-Vehhâbilîği” başlığında inceleyeceğiz. Selefilik ve Selefiyye mezhebî oluşumlar değildir. Burada önemli olan husus fikrî arka planda dönemseller olarak neler ifade ettikleridir. Dini anlama ve yorumlama görüş, zihniyet ve tarzlarıdır. Eserci, literalist yaklaşım tarzı İslam'ı belli dönemlere ait görme düşüncesi görülmektedir. Oysa İslam evrenseldir ve tüm zamanlara hitap edecek potansiyelindedir. Selefî-Vehhâbî zihniyetinde yazılan bazı birincil kaynaklar incelendiğinde sanki dini en iyi bir şekilde kendileri anlamış izlenimi vermektedir. Bu anlayış biçimine sahip kişiler kendi dinlerinde olsa bile inananları dışlamaya, kendileri dışındaki söylemleri kabul etmemeyi, tek tipleştirici bakış açısı ve hakikatin kendilerinde olduğu düşüncelerini benimsemektedir.⁴⁰ Oysa İslam dinî nasları anlamada sadece kitabî bilgi olarak yetinmemeyi aynı zamanda yeniliklere açık olmayı, aklını kullanmayı, üretmeyi, düşünmeyi, bilgiyi, araştırmaya dayalı din anlayışını esas almaktadır. İslam'ın ilk dönemlerindeki selefi anlayış ile son yüzyılda dinî gruplarca sıklıkla kullanılan selefi söylem birbirinin yerini tutmamaktadır. Birtakım selefi kimseler, Hz. Peygamber ve ashabını, sonraki nesilleri örnek alma yerine taklit etme eğilimi içerisinde oldukları için tarihi doğru okuyamamışlardır. Günümüzde selefi söylem dinî aşırılıkçı gruplarca tercih edilmektedir. Akıl, bilim ve düşünce özgürlüğünden, sanattan uzak bir din anlayışı İslam'ın emrettiği ilkeler ve uyulmasını istediği prensiplerle bağdaşmamaktadır.

3. Selef Düşüncesinin Karakteristik Özellikleri

İslam düşünce geleneğinde Selefilik, farklı dinî anlayış ve düşünceler çıkmasıyla birlikte sistematik doktrini içeren bir olguya, dinî, politik ve siyâsî kimliğe sahip bir harekete ve

³⁷ Ferhat Koca, *İslam Düşüncesinde Selefilik Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 12.

³⁸ Bûtî, *es-Selefiyye*, 224; Mûsa Nâfi', *ez-Zâhiratü's-selefiyye et-teaddüdiyye* (Doha: Dâru'l Arabiyye, 1435/2014), 34.

³⁹ Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 32-34.

⁴⁰ İhsan Timür, “Ehl-i Sünnet'e İnhisarçı Yaklaşım: Çağdaş Selefî Çevrelerde Matürîdilik Karşıtlığı”, *Ehl-i Sünnet*, haz. Mustafa Aykaç (İstanbul: Ensar Yayınları, 2020), 424.

nihayetinde radikal, kapalı ve ötekileştirici, kanlı bir hüviyete dönüşmüş ve bunun sonucunda “Selefilik” akımı denilince, bireylerin aklında hangi tür konuların ve kimlerin, nasıl bir dinî zihniyetin anlaşılması konusunda çeşitli tereddütler, nazariyeler ortaya çıkmıştır. Bu sebepleri düşündüğümüz zaman, Selefilik düşüncesinin ilkesel özelliklerini, selefilğin çeşitli dönemlerde sahip olduğu göstergelerden yola çıkarak incelemek istenilen sonucu vermeyebilir. Selefî düşüncüyü diğer akımlardan farklılaştıran bir takım karakteristik özellikleri doğrudan doğruya ilk dönem itibaren asıl savunucularının eserlerinden faydalanılarak tespit etmek isabetli bir yaklaşım tarzı olacaktır.⁴¹

İslam düşüncesinde âlimler; nas, nakle veya akıl, istidlal yöntemine ya da tasavvuf biliminde kullanılan keşf ve ilhâm ilkelerine başvurur. Bilginin kaynağı bakımından İslam düşüncesindeki mezhepleri en genel anlamda üç grup olarak ayrılabilir:

I. Selefiye ekolü: İslam kaynaklarını anlamak için nakli ve rivâyeti ön planda tutar ve bunlara ağırlık verir.

II. Kelâmcılar: İslam’ın inanç ilkelerini anlama ve tespit etmede aklı, istidlal yöntemini ve muhakemeyi kullanır.

III. Sufi gruplar: Dini hakikatlere ulaşmak için keşif ve ilham metoduna daha çok önem gösterir.⁴²

Selefilik düşüncesi, İslamiyet’in ilk asrıdan itibaren günümüze kadar gelen süreçte İslam’ın ana kaynaklarını anlamak maksadı ile başvurulan yöntemlerden biridir. Selefilik, eser ve rivayet üzerine geliştirilen metodolojik bir yaklaşım tarzı olarak görülmüştür. Bilgi edinmek için esere, habere başvurulması gerekir. Ashâbü’l-Hadîs olarak anılan bu geleneksel düşüncenin en belirgin vasfı geçmiş sünnetleri din olarak kabul etme olarak ortaya çıktığı için, ilk temsilcilerin de geçmiş izlerini, tespit ve kayıt altında tutma yöntemi ile yaşamın tüm alanlarına hâkim kılma isteğinde bulunanlar olduğunu söylemek mümkündür.⁴³

Selefiyye zihniyetini tutucu, muhafazakâr bir düşünce tarzı olarak görenler olduğu gibi, bid’ât ve hurâfe içeren fikirlerden özgürleşmek olarak açıklayanlar vardır. Bundan dolayı İslam düşüncesinde ıslahat fikrini yansıtır. Dini grupların tarihte yer edinmesi, belirli aşamalardan ve kendisinin oluşmasını sağlayacak süreçlerden sonra olur. Dinî akımlar, kısa bir zaman diliminde oluşmaz; uzun tarihî süreçler ve çeşitli dönemsel aşamalar dinî akımların oluşması için gereklidir. İslam Mezheplerinde ki her bir dinî, itikâdî, siyasî mezhebin teşekkül süreci ve doğuş dönemleri gözlemlenmektedir.⁴⁴

Selefilik düşüncesi, kelâmî fırkalardan Mu‘tezile, Mâtürîdîlik, Cebriyye, Kaderiyye fırkaların oluşumdan sonra ortaya çıkmıştır. Bu fırkalar ortaya çıktığı ve Müslüman toplumlar içerisine sokulduğu zaman, bazı alimler tâbiîn ve sahâbe asrına dönme zorunluluğu hissetmişlerdir. Selef-i Sâlihîn düşüncesine dönme fikridir.⁴⁵ Selefilğin anlatıldığı klasik eserlerde Selef-i Sâlihîne dönme fikri sıklıkla işlenmektedir.

Selefiyye’nin temel düşünce sisteminde Gelenekçi-Muhafazakâr din söylemi önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlayış tarzı hayatın her alanını içinde barındıran kapsamlı bir paradigmaya

⁴¹ Koca, *İslam Düşüncesinde Selefilik*, 126.

⁴² Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 15-16

⁴³ İşçan, *Selefilik*, 22.

⁴⁴ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihinin Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2021), 24.

⁴⁵ İdris Abdurrahman, *Meşhûmü’s-selefiyye* (Nijerya: Munazzamatü’s Sekâfeti’l İslamiyye, 1441/2020), 6.

işaret eder. Gelenekçi-Muhafazakâr tutum, dinin muhteviyatı anlamında, oluşmuş dini tecrübenin ve İslam kültürünün değişime karşı koymasını ifade eder. İlk gelenekçiler olarak görülen bu grup, sünnet ve eseri temel kabul eden ve muhafazakâr özellikteki din anlayışını temsil eden hadis savunucuların ortak ismidir. Bu grup, İslam'ın ilke ve esaslarını Kitap, hadis, sünnet, sahâbe ve tâbiûnun aktardıklarından hareketle kavranılması ve anlaşılması gerektiğini; bireysel akılcı delillendirmelerin, İslam'ı savunmaya gerek duyulmadığı sürece dini bir metot olarak kullanılmayacağını savunurlar. Hadis ehli ve Seleflikle onların içerisinde olan Şâfîlik, Malikîlik, Hanbelîlik mezhepleri ve Zâhirîlik ekolü; Gelenekçi tarzda din okumanın en önemli örnekleri olmuştur.⁴⁶

Selefi kaynaklarında, selef zihniyetinin dini anlama ve yorumla yönteminin yanı sıra kendi inanç yorumlarını da oluşturduğu görülmektedir. Bir sonraki başlıkta değineceğimiz üzere itikâdî konularda da korumacı ve gelenekçi, zâhirci tavrın sürdüğü görülmektedir.

4. Selef Akîdesi

Ehl-i Sünnet Mezhepleri kendi aralarında Kelâmî Mezhepler ve Ehl-i Hadis olmak üzere iki kısımdır. “Ehl-i Sünnet-i Hâssa”, “Ehl-i Sünnet-i Âmme” olmak üzere çoğunluk anlayışına göre iki kısımdır. Ehli Sünneti Hâssayı “Selefiyye” oluşturmaktadır. Ehl-i Sünnet-i Âmme ise Eş'ariyye ve Mâtürîdîyye ekollerinden oluşturmaktadır.⁴⁷

Selefilerin iddialarına göre, hükümler ve inanç konusunda selefın yolu yolların en güzelidir. Çünkü bu yol en sağlam, güvenilir orta yoldur. Bununla birlikte bu yol bid'atlerden herhangi bir şey içermez. Şeriatın çizdiği çerçevede nasları anlamaya çalışırlar. Fesahât ve beyân ehlidirler. Yüce Allah onları ve sonrasında gelenleri Kur'an'da övmüştür.⁴⁸ Bu kimseler, diğer İslam bilginlerine göre kendilerini özel konumda görürler. Allah, kendilerini şerait koyucu ve bid'atleri ortadan kaldırma görevi ile görevlendirdiğini düşünmek ile birlikte aynı zamanda kendilerini Allah'ın dinini tamamlayıp kendilerine emanet ettiği kişiler olarak görürler.⁴⁹

Selefi düşünceye sahip âlimler, tarihi süreç içerisinde ortaya konulan çeşitli düşünceler ve inhirafların etkisinde kalarak kendi akâid esaslarını sistemleştirmeye çalışmışlardır. Gazzâlî onların müteşâbih ayetleri ve hadisleri anlamak için koydukları bu prensipleri selef akidesi başlığı altında bahsederken şu yedi esasları zikreder: “Takdis (Kutsamak), Tasdik (Onaylamak), Aczini İtiraf Etmek, Sukut (Susmak), İmsâk (Uzak Tutma), Keff (Kalbi tutmak), Marifet Ehline Teslim” Bu prensiplerin karşıladığı anlamlar kısaca şu şekildedir:

1) Tâkdis (Kutsama): Naslarda geçen müteşâbih âyetlerde ki sıfatlar da Yüce Allah'ı cismâniyetten ve cisimlerde bulunan mahiyetlerden uzak tutmak,

2) Tasdik (Onaylama): Kur'an ve hadislerde geçen esmâ ve sıfatları nasıl kullanılmışsa o şekilde kabul etmek ile beraber Hz. Peygamber'in söylediklerinin hakikat ve o sözde sadık olduğuna, görüşte bulunduğu şeyleri haber verdiği şekilde kabul etmektir.

⁴⁶ Sönmez Kutlu, *Selefliliğin Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 210-211; Hayati Ülkü, *İslam Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2015), 256-262.

⁴⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri Tarihi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 131-133.

⁴⁸ Abdullah b. Yusuf el-Cüdayî, *Akîdetü's-selefiyye* (Riyad: Dâru'l İmam Malik, 1416/1995), 40-41.

⁴⁹ Kutlu, *Selefliliğin Fikri Arka Planı*, 64.

3) Aczini itiraf: Müteşâbih ayetlerde ve hadislerde geçen ifadeler konusunda te'vil ve yoruma başvurmaksızın Allah'ın muradının bilinmesin de gücümüz yetmediğini itiraf etmektir.

4) Sukut (Susmak): Müteşâbih naslarda geçen şeylerin manasını sormamak ve bu konulara dalmamak demektir. Bunlar hakkında soru sormak bid'attir. Hiç anlamadığın bir yerde küfre girme tehlikesi vardır.

5) İmsâk (Uzak Tutma): Müteşâbih lafızlar üstünde hiçbir şekilde bir ameliyede bulunmamak. Tasrife başvurmamak, yani başka bir dile dönüştürme, noksanlaştırma ve fazlalaştırmaya başvurmamak.

6) Keff (Kalben uzak durma): Müteşâbih lafızlar ile kalben ilgilenmemek ve bunlar hakkında düşünceye dalmamaktır.

7) Marifet ehline Teslim: Müteşâbih kelimelerin manalarını, aczinden dolayı kendisine manalar gizli olsa da Resulullah'a, nebilere, siddiklerle ve Allah'ın, veli kullarına bu manaların gizli kalmadığına inanmaktır. Şeklinde sıralanan maddeler, Selefilik düşüncesine mensup kişilerce benimsenen ve önemsenen yoldur. Selefin tümü bu yedi esasa inanmıştır.⁵⁰ Bu esaslarda naslarda geçene bağlılık, literal okuma ön plana tutulmakta ve insan düşüncesi, akli gibi metotlara değinilmemektedir.

Selef, teşbihten kaçınarak Allah'ın naslarda geçen sıfatlarını kabul eder, Yüce Allah'ı sıfatlarından ayırmadan bu sıfatları Yüce Allah'tan tenzih eder. İmam Malik (öl.179/795) ve öğrencisi İmam Şâfiî (öl.204/820), Süfyân es-Sevrî (öl.161/778), Ebû Amr el-Evzâî (öl.157/774) gibi alimler böyle yapmıştır. Usul-i din konusunda aralarında ayrılık olmamıştır.⁵¹

Selef alimleri Allah'ın sıfatları hakkında kaide olarak Yüce Allah'ın kitabında kendisini tanıttığı gibi ve Hz. Peygamber'in sözlerinde söylediği gibi sıfatların kabul edilmesi gerektiğini söyler. Selef uleması bunu yanında Allah'ın sıfatlarını tahrif, ta'til, tekyif ve teşbih olmaksızın kabul edilmesi gerektiği görüşüne inanmaktadır. "Ey İblis demişti, kudret ellerimle yarattığıma, ne mâni oldu da secde etmedin? Ululuk mu satmadasın, yoksa yücelerden misin sen?"⁵² Bu ayette geçen "yed" kelimesini selef uleması Mu'tezile, Cehmiyye ve diğer mezheplerin yaptığı gibi Allah'ın gücü, kuvveti gibi anlamlarla tahrif ve tekyif etmezler. Müşebbihe ekolünün yaptığı gibi yaratılmışların eline benzetmezler. Böylece ta'tile girmeden delalet ettiği manayı kabul ederler.⁵³ Selefiliğin ana düşüncesini literal yaklaşım tarzı ve metne teslimiyet oluşturur. Selefiler, naslarda geçen Allah'ın sıfatları hakkında hiçbir yorum yapmazlar ve bundan kaçınırlar. Bu anlayışlarından dolayı Allah ile alakalı vech, yed gibi haberleri keyfiyetini bilmeksizin aynen kabul ederler. Bu yüzden muhalifleri Selefiliği mücessime diyerek tenkid etmiştir. Selefiliğin Allah anlayışında da ciddi problemler görülür. Ehl-i Hadis taraftarları, Allah'ın eli, parmaklar ve yüzü olduğu onun konuştuğu gibi birçok rivayet aktarmıştır.⁵⁴

Selefilik, âyetlerde ve dini metinlerde geçen hususlarda akli kullanmayı "dini tahrif ve bid'at" olarak kabul ederler. Bu nasları yorumlanması yasaktır. Bu tavırları İslamî birikimin

⁵⁰ Gazzâlî, *İlcâmü'l avam*, 49-50.

⁵¹ Muhammed el-Kanevci, *Katfû's-semeri fi beyâni akideti ehl-i eser* (Riyad: Vezarâtü'l-Evkaf ve'd-Da' ve ve'l İrşâd, 1421/2000), 52-53.

⁵² Sâd 38/75.

⁵³ Ebû Osman İsmâil es-Sâbunî, *Akidetü's-selef ve ashâbü'l-hadis*, thk. Abdurrahman el-Cud'î (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1419/1998), 63-64.

⁵⁴ Siddık Korkmaz, "Selefiliğe Karşı Reddiyeler", 459. Ehl-i Hadis'in Allah'ı tescim hakkındaki ayrıntılı örnekler için bk. İşçan, *Selefilik*, 167-180.

gelişmesinin önüne geçmiştir. Selefî olarak görülen kesimlerin itikâd konusundaki düşüncelerini amelî, imandan bir cüz saymaları sebebiyle sınıflandırmak oldukça zordur. İleride göreceğimiz selefî yaklaşımla oluşmuş Vehhâbî inancında da bu durumu göreceğiz.⁵⁵

Selef akîdesi sadece Yüce Allah'ın ulûhiyyet ve rubûbiyyet, esmâ ve sıfat tevhidinde, niyet ve amel ile yönelmek değildir. Aynı zamanda Allah'ın tüm resullerine gönderdiği gönderdikleri ve kitap ile indirdikleridir. İşte o selefiyyedir. Selefiyye aynı zamanda hanîfliktir.⁵⁶ Selefî düşüncenin tevhidi üçe bölerek bizzat Kur'an, Hz. Peygamber ve Selef-i Sâlihîn zamanında bulunmayan düşünceleri ileri sürmeleri bu düşüncelerin ideoloji kökenli olarak oluşturulduğunu göstermektedir. Bir kısım selefî grupların kendilerini sanki ilahî kudretin yeryüzünde uygulayıcısı olarak görmeleri eleştirilmiştir. Ahmed b. Hanbel olmak üzere, erken dönem İslam âlimleri bu ayrımı yapmamıştır. İlerleyen başlıklarda Vehhâbilik'in itikâdını incelerken de değineceğimiz İbn Teymiyye'den etkilenerek geliştirdiği Muhammed b. Abdulvehhâb'ın üçlü tevhid anlayışı bazı Vehhâbî kimseler tarafından insanları kolaylıkla küfre girmekle itham etmek için araçsallaştırılmıştır.⁵⁷

Selefilere göre, selef, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîndendir. Bu ekol, Allah'ın sıfatlarını te'vile ve tahrife girmeksizin zahirine göre anlamayı ister. Bunun yanı sıra, te'vil yapmaya yol açan ta'til ve teşbihe başvurmazlar. Onlara, herhangi birisi sıfatlar hakkında herhangi bir şey soruduğu zaman, direk olarak onlara delili okurlar. Kendilerini bu konu hakkında tutarlar. Derler ki: "Allah u Teala bu konu hakkında böyle buyurmuştur bunun haricinde biz bir şey bilmeyiz. Zoramaya girmeyiz ve bilmediğimiz bir şey hakkında konuşmayız."⁵⁸ Selefilikle ilişkilendirilen ve te'vil ve mecâzı kabul etmeyen zihniyete örnek verilen âyetleri, aralarında Ahmed b. Hanbel, el-Buhârî (öl. 256/ 870) ve İbn Hazm (öl.456/1064) gibi âlimler te'vil etmiştir. Selefî zihniyetin kabul etmediği metot aklın kullanılmasıdır. Bu nedenle rivâyete ve geleneğe bağlılık esastır. Bundan dolayı, ictihad türü olan "İstihsan" gibi metotlara başvurmak kabul edilmez. Ebû Hanife gibi âlimler selefilerce eleştirilmekte ve yeni bir şeriat getirmekle itham edilmiştir. Hadis taraftarlarının Ebu Hanife'ye karşı yaptığı eleştiriler oldukça fazladır.⁵⁹

Şu ana kadar Selef kavramı, Selefilik, Selefiliğin Karakteristik Özellikleri, Selefî Akîde gibi konular üzerinde durduk. Selefiliğe yeni bir boyut kazandıran, günümüzde Suûdî Arabistan'ın resmî mezhebi olan ve İslam mezhepleri araştırmalarında sürekli konu olan Vehhâbilik hareketini inceleyeceğiz.

5. Vehhâbilik

Vehhâbilik, selefiyenin bir takım aşırı görüşlerinin yanı sıra Suûd ailesinin siyâsî himayesi altında büyüüp gelişme imkânı bulmuş bir akım olarak değerlendirilebilir. Vehhâbilik ile ilgili yapılan klasik ve modern çalışmalarda bu akımın ortaya çıktığı dönem hakkında ortak bir konsensüs (uzlaş) bulunmaktadır. Bu akımın selefî âlimler Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi âlimlerin temel düşüncelerinden yararlandığı bilimsel çalışmalar tarafından ortaya konulmaktadır. Vehhâbilik hicrî XII, milâdî XVIII. yüzyılda Arap

⁵⁵ Korkmaz, "Selefilik Karşı Reddiyeler", 455.

⁵⁶ Muhammed Fethî Osman, *es-Selefiyye fi'l-müctemeâti'l-muâsıra* (Kuveyt: Dâru'l Kalem, 1401/1981), 6-7.

⁵⁷ Korkmaz, "Selefilik Karşı Reddiyeler", 458.

⁵⁸ Ebû Abdullah Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *et-Tuhef fi mezâhibi's-selef*, thk., Said Âsım Ali (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Turâsi, 1409/1989), 21; Korkmaz, "Selefilik Karşı Reddiyeler", 458.

⁵⁹ Korkmaz, "Selefilik Karşı Reddiyeler", 448.; Kutlu, *Selefilik'in Arka Planı*, 65.

Yarımadasında Necd bölgesinde ortaya çıkan dinî-siyâsî bir kimliğe sahip bir harekettir. Vehhâbîlik, hareketinin kurucusu Muhammed b. Abdulvehhâb b. Süleyman b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Raşid b. Büreyd b. Muhammed b. Büreyd b. Müşerref et-Temîmî'dir. Hareketin kurucusunun babasının ismi olan Abdulvehhâb olması sebebiyle Vehhâbîyye yahut Türkçe anlamı ile Vehhâbîlik adıyla yaygınlık kazanmıştır. Yenilikçi da'vet müntesipleri kendilerini "Vehhâbî" olarak tanımlamazlar. Kendilerini bu şekilde isimlendiren kişileri sevmezler. Bilakis kendilerini "Muvahhidün", "Selefiler" olarak isimlendirirler. "Vehhâbî" ismi kendilerine muhalifleri tarafından verilmiştir.⁶⁰

Vehhâbîlik, Necd bölgesinde ortaya çıkmış, siyâsî, kültürel, dinî, askerî etkileri olmuş, günümüzde de varlığını devam ettiren hareket konumundadır. Bu dinî hareketin varlığını devam ettirmesinde diğer dinî gruplarda ve mezheplerde görüldüğü gibi dinî, siyâsî, coğrafi özelliklerle hareketin kurucularının karakteristik özellikleri de önemli bir paya sahiptir.⁶¹

Çok sayıda dinî hareket ve akım Vehhâbî düşünce ile ilişkilendirilmiş, bu kıyaslamamın özensizce yapıldığı görülmektedir. Bunda hareketin kendi takipçilerinin ve batılı bilim adamlarını ön plana çıkarttığını görmekteyiz. Vehhâbî araştırmacılar, dinin Hz. Peygamber zamanındaki saf haline döndürülmesini hedef gören, cihâd düşüncesine sahip bir kısım hareketler Vehhâbîlik ile irtibatlandırılmıştır. Aynı şekilde Batılı araştırmacılar, cihâdî ön plana çıkaran hareketleri Vehhâbîlik ile ilişkilendirmiş ve bu anlayıştan etkilendiğini iddia etmişlerdir.⁶²

Vehhâbîlik mezhebi, Selefiyye'nin aşırı bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Teymiyye'den sonra Zehebî (öl.748/1348), İbn Kayyim el-Cevziyye, İbnü'l-Vezir (öl.840/1436) gibi âlimler tarafından gelişme imkânı bulan Selefiyye anlayış biçimi, 12/18.yüzyılda Muhammed b. Abdulvehhâb ile yeni bir yola girdi. Arap yarımadasının merkezinde yer alan Necd bölgesinde Vehhâbiyye ismi adı altında güçlü bir döneme girdi. İbn Abdulvehhâb ile gelen bu ıslahatçı yön, Selefilik'in siyâsal hale gelmesi ve Suûd ailesinin nezdinde bir devlet mezhebi haline dönüşmesi ile kendini tanıtmıştır.⁶³

Arab Yarımadası'nda Necd⁶⁴ bölgesinde kurulan Muhammed b. Abdulvehhâb'ın kurucu liderliğinde Vehhâbîlik, Suudi Arabistan devletinin resmi mezhebi konumundadır. Mısır, Tunus, Hindistan, Afrika ve diğer İslam ülkelerinde yaygınlık kazanarak taraftar toplamıştır.⁶⁵

İslah hareketinin tâbîleri tarafından bu isimlendirme kabul görmemiş, İbn Abdulvehhâb'ın da'vetine; "Dâ'vetü'l-İslâhiyye, Dâ'vetü't-Tevhîd, Selefiyye; takipçilere ise

⁶⁰ Harford Jones-Brydges, *Mücez li-târîhi'l-Vehhâbî*, trc. Uveyzâ el-Cühenî (Riyad: Dâru'l Melik Abdülaziz, 1425/2004), 31-32.

⁶¹ Rıfat Türkel, "Vehhâbîlik", *İslam Mezhepler Tarihi*, haz. Mehmet Saffet Sarıkaya (Sakarya: Nobel Akademik Yayınları, 2020), 290.

⁶² Rıfat Türkel, "Suûdî Arabistan Dışında Vehhâbîlik Etkisi", *Selefilik*, haz. Doğan Kaplan (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016), 134.

⁶³ M. Ali Büyükkara, "Vehhâbîlik'ten İşid'e Günümüz Selefilik'i", *Selefilik*, haz. Doğan Kaplan (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016), 23.

⁶⁴ Necd beldesi sosyal, dinî, siyasî durum hakkında bk. Ebu Bekr İbn Gannâm en-Necdî, *Târîhu Necd* (Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1415/1994), 85-89; Osman b. Bişr, *Unvânü'l-mecd fi târihi Necd* (Riyad: Dâru'l Melik Abdülaziz, 1402/1982), 1/42-45.

⁶⁵ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağdaş İtikadî İslam Mezhepler Tarihi* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1991), 70. Vehhâbîliğin Hint Alt Kıtası, Afrika kıtası ve diğer bölgelerde yayılımı ve etkileri için bk. Rıfat Türkel, "Etkileri Açısından Vehhâbîlik", *International Journal of Social Science*, 8/6 (Ekim 2013) 704-713.

Selefiyyûn, Muvahhidûn, Ehl-i Tevhîd,, Hanâbile, Necdiyyûn” gibi isimlendirmeler kullanmıştır.⁶⁶

Vehhâbilik, şahısların aşırı derecede yüceltilmesi, bereket umulması, kutsal hale getirilen kişileri ziyaret ederek Allah’a daha da yaklaşılabacağına inanılması, dine ait olmayan bid’atlerin artarak dinî uygulamalarda ve gündelik yaşantıda önemli bir yer işgal etmesinin bir sonucu olarak, Arap yarımadasında Necd bölgesinde ortaya çıkan bir harekettir.⁶⁷

Bu gibi uygulamalara karşı ortaya çıkan Vehhâbilik, İbn Teymiyye’nin savunduğu düşüncelerini diriltmiştir. Muhammed b. Abdulvehhâb, Vehhâbî düşüncesine adını veren ve oluşumunu sağlayan kişidir. Çalışmamızın daha sonraki kısımlarında inceleyeceğimiz Muhammed b. Abdulvehhâb’ın kendi görüşleri bu fikrî akımın kendi sistematik nazariyelerini oluşturmasında önemli faktör olmuştur. Vehhâbilik, orjini bakımından Ahmed b. Hanbel’in mezhebine bağlı sünî oluşumdur. İbn Teymiyye’nin İslâm anlayışını Vehhâbî fikir akımının ana ilkelerini oluşturur. Vehhâbilik bugün, sadece Suudi Arabistan’da takip edilen, dinî-politik karışımından meydana gelen bir akımdır. Temel oluşumunu, Hanbelî görüşleri ile, İbn Teymiyye’nin savunduğu görüşlerden alan Vehhâbilik mezhebidir.⁶⁸ Vehhâbî hareketi, temelini Hanbelî öğretilerin etkili olduğu Selefî kaynaklardan alan ve Selefî çizginin Suûdî Arabistan’a özgü bir türevi konumunda olan İslâmî düşünce sistemi olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple İbn Abdulvehhâb’ın savunduğu mezhebî görüşler, Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye’nin mezhep ve görüşlerinin devamıdır.⁶⁹

İslamiyet’in ilk asırlarına kadar giden gelenekçi hadis savunucuları fikirleri üzerine Vehhâbîliği kuran Muhammed b. Abdulvehhâb ile Necdî Âl-i Suûd’un reisi Muhammed b. Suûd ile 1744’deki âlim-emir iş birliği üzerine imzalanan antlaşma zarurî militer gruplarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu siyâsî dayanışma vasıtasıyla Vehhâbî unsurlar “cihâd” görüşlerini kullanarak Osmanlı Devleti ve diğer muhaliflerine karşı başlattıkları mücadelede, dinî düşüncelerinin ürünü olarak tekfir, katl, kabirleri yıkma, modern uygulamalara tepki gibi müslümanların ekseriyetine olmayan bu tutumlarla anılmaya başlamıştır.⁷⁰

Vehhâbilik, Muhammed b. Abdulvehhâb’ta olduğu gibi İslâm’ı yeni bir tarzda, asrın ruhuna uygun bir anlayıştan ziyade bid’atlardan ve hurafelerden temizleyerek eski ve saf haline döndürmeyi hedeflemektedir. Dört imamdan herhangi birisini taklit etmezler. Kendilerine “selefi” derler. Kendilerini hakikî muvahhid ve Sünnet yolunda bilip prensiplerini kabul etmeyenleri mühlîd kabul ederler. Her şey, hatta minare bile bid’attir. Mezhebin kurucusu Muhammed b. Abdulvehhâb, İbn Hanbel, İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim Cevziyye’nin (öl.751/1350) yolunda olduğunu söyler. Fakat onların kabul etmediklerini Muhammed b. Abdulvehhâb ileri giderek küfrü mücip sayar. Bütün bid’atleri ve hurafeleri şirk sayıyordu. Onları yok etmek için cihâd ilkesini farz sayıyordu. Diyâr-ı İslam baştan başa diyâr-ı küfürmüş gibi onlarla cihada davet ediyordu. Hicaz’da, Necd bölgesinde hâkimdir. Hindistan’da da yayılmıştır.

⁶⁶ Nâsır b. Abdülkerim el-Akl, *İslâmiyye lâ Vehhâbiyye* (Riyad: Vezaratü’l Evkaf ve’d Da’ve ve’l İrşâd, 1432/2011), 19.

⁶⁷ Ebû Zehra, *İslam’da İtikâdi, Siyasi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (Ankara: İmaj Yayınları, 2004), 197.

⁶⁸ Neşet Çağatay-İbrahim Agah Çubukçu, *Siyasi-İtikâdi İslâm Mezhepler Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1967), 230.

⁶⁹ İsmail Akdoğan, Rıdvan Kalaycı, “Suudi Arabistan’da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmalar Dergisi* 1/1 (Mayıs 2014), 158.

⁷⁰ Büyükkara, “Suudi Selefiyye ve Cihâdi Selefiyye”, 207.

Türkistan'da, Hoken'de Vehhâbî oluşum vardır. Her İslâm ülkesinde birkaç Vehhâbî bulunur. Hindistan'da, Afrika'da Sudan'da Sumatra'da yayılmıştır.⁷¹

Muhammed b. Abdulvehhâb'ın başlattığı ıslahatçı Selefîlik davet hareketine sebep olan ilk ve son şey yaşadığı yüzyılda İslâm dünyasında hâkim olan dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik anlamda gerileyen kötüleşmeydi. Burada en önemli iki neden olarak dini ve siyasî gerileme olarak ön plana çıkar.⁷²

Vehhâbîliğin daha iyi anlaşılması için Suûd ailesi ile olan ittifaka değinilmesi gerekmektedir. Bu hareketin dinî boyutunun olduğu gibi siyasî bir oluşum ve gelişim, yayılım düzlemi vardır. Uyeyne'de istediği ortamı bulamayan ve çeşitli baskılara ve şiddete maruz kalan Muhammed b. Abdulvehhâb Dir'iyye'ye gitmiştir. Burada Muhammed b. Suûd onu güzel bir şekilde karşılamış ve koruması altına almıştır. Bu iki taraf arasında 1744'te dinî-siyasî içeriğe sahip antlaşma gerçekleşti. Muhammed b. Suûd, Muhammed b. Abdulvehhâb'tan şunları istemiştir:

- 1) İslamî temellere dayanan devlet kurmak,
- 2) Devletin tüm güçlerini kullanarak Arabistan'daki müşrik ve bid'atçı oluşumları ortadan kaldırmak ve Allah yolunda cihâd ilan etmek
- 3) Muhammed b. Suûd, Necd ve çevresinin şirk içinde ve halkın cahil olduğunu düşünüyordu. Muhammed b. Abdulvehhâb'tan müslümanları bu içinde buldukları dini durumdan dolayı imam olması
- 4) Halka sahih tevhid ilkesini kabul ettirmek ve ittifakta yer alan bütün maddeleri gerçekleştirmek amacıyla dayanışma içerisinde olmak, Bütün bunlar iki taraf arasında imzalanan sözleşmenin kapsamını oluşturmaktaydı. Bu şekilde tecdîd hareketi başlatan Muhammed b. Abdulvehhâb, siyâsî lider olarak kabul ettiği Muhammed b. Suûd'a biat etmekte ve o da bu yaptığına karşılık davetinin yaygınlaşması için gerekli siyasi, askeri desteği almaktaydı. Böylece Muhammed b. Suûd, vehhâbî düşüncüyü kabul eden ilk emir olmuştur. Dir'îye antlaşmasından sonra vehhâbî davete olan talep artmıştır.⁷³

Vehhâbî hareketi İbn Teymiyye eliyle doktrin haline getirilen ve kavramsal çerçevesi farklı bir boyuta giren Selefî zihniyet ile politik bir evreye geçmiştir. Vehhâbîlik sadece fikhî veya dinî bir karakterde bir mezhebî hareket değildir. Bu mezhep aynı zamanda Dir'îye ittifakında gördüğümüz üzere sosyal, siyâsî ve militer bir harekettir. Teolojik yönünü İbn Teymiyye'nin üçlü tevhid⁷⁴ sınıflamasından alan, buna göre davranış geliştiren, bid'atlarla mücadeleyi inancın temeli sayan emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i'l ani'l-münker ve uluhiyyet tevhidine aykırı her türlü davranışlarla mücadele stratejisini benimseyen Vehhâbîlik ile selefî birikim siyâsî aksiyona geçmiştir.⁷⁵

Dir'îye ittifak antlaşması, Necd tarihinde önemli yer tutan girişimdir. Yaptığı bir evlilikle Suûd ailesiyle yakınlık kuran İbn Abdulvehhâb, Dir'îye'de davetini daha çok artırma zemini

⁷¹ Osman Keskinoglu, *İslâm Dünyası Dün ve Bugün* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1964), 41.

⁷² Muhammed b. Selman, *Da'vetü Muhammed Abdulvehhâb ve eserüha fi'l alemi'l islam* (Riyad: Vezaratü'l Evkafî ve Da'veti ve'l İrşâd, 1422/2001), 6.

⁷³ Mediha Ahmed Derviş, *Târihu'd-devleti's-Suûdiyye* (Riyad: Dâru's-Şüruk, 1980), 20-24; Osman b. Bişr, *'Unvânü'l-mecd*, 41-42; *İbn Gannâm Târihu necd*, 87-88.

⁷⁴ İbn Teymiyye'nin üçlü tevhid anlayışı için bk. Muhammed b. Salih el-Useymin, *el-Kavlü'l müfid ala kitabü't tevhid* (Riyad: Dâru İbn Cevzi, 1424), 12-15.

⁷⁵ Afsar, "Günümüz Zâhirî-Selefî Çevrelerin Hadis Algısı ve Literalizm Sorunu", 226.

buldu. Şöhretini ve yaptıklarını duyan bedevî halk ona yakınlık kurmak amacıyla Dir ‘iye’ye gelip yaşadıkları belirtilir. Uyeyne emiri Osman b. Hamed Muhammed b. Abdulvehhab’tan memleketine dönmesini istediye de Muhammed b. Abdulvehhâb bu antlaşmadan sonra bu durumun mümkün olmayacağını belirtmiştir. Muhammed b. Suûd ise siyasi hedeflerini uygulama potansiyelini bu antlaşma sayesinde bulmuştur. Davet faaliyetlerini tüm Necd yerleşkesini içine alacak boyuta ulaştıran Muhammed b. Suud- Muhammed b. Abdulvehhâb ortaklığı, ideolojilerini ve siyasi otoritelerini kabullenmeyen kabilelere cihâd ilan etti.⁷⁶

Vehhâbilik mezhebinin kurucu lideri konumunda olan Muhammed b. Abdulvehhâb’ın kısa hayatını ve da‘vetini inceleyeceğimiz başlıkta bu mezhebin hangi fikrî zeminde ve süreçte kurulduğuna dair bilgilere göz atacağız.

6. Muhammed b. Abdulvehhâb’ın Hayatı ve Vehhâbî Da‘veti

İslam âlimlerin çoğuna göre, Muhammed b. Abdulvehhâb h.1115 (1703) Uyeyne bölgesinde doğdu. Bir kısım âlimler h.1111 yılında doğduğunu söylemektedir. Muhammed b. Abdulvehhâb, Uyeyne’ de kaldığı dönemlerde babasından çeşitli ilimler aldı. Burası Necd bölgesinde Yemâme’ de bulunan bir yerleşkedir. Riyad şehrinin kuzeybatısında kalır. Riyad’a yaklaşık 70 km bir mesafe uzaklıktadır. İbn Abdulvehhâb burada büyüdü. Babası Abdulvehhâb b. Süleyman’ın (öl.1153/1740) himayesinde küçük yaşlarda Kur’an’ı öğrendi, kendisini dinî ilimleri öğrenmeye verdi. Babası o dönemlerde Uyeyne kadısı olmakla birlikte büyük bir fıkıhçı ve toplum içinde kendisine başvuru bir âlimdi. Birkaç kez hac ibadeti yaptı. Hac ibadeti ardından Mekke’de bir müddet daha kendisini geliştirmeye arar verdi ve buradaki bazı hocalardan ilim aldı. Daha sonra Medine’ye gitti. Orada bulunan meşhur âlimlerle bir araya geldi. Burada da bir müddet kaldı ve o dönemin önemli iki aliminden faydalandı. Bunlardan ilki, Abdullah b. İbrahim b. Seyf en- Necdî’ den (öl.1140/1727) dersler almıştır. Bu âlim, “*el-Azbü’l Fâid fî İlmî’l-Ferâid*” eserinin yazarı İbrahim b. Abdullah’ın babasıdır. Diğer meşhur âlim ise, Muhammed Hayâtü’s-Sindî’ den(öl.1165/1751) dinî ilimler öğrenmiştir. Bunlar Muhammed b. Abdulvehhâb’ın Medine’de derslerine katıldığı ve kendi eserlerini yazacak seviyeye gelmesinde yardımcı olan o zamanın önemli hocalarından sadece ikisidir. Bilmediğimiz meşhur âlimlerden de ders almıştır.⁷⁷

Muhammed b. Abdulvehhâb, Hureymila’da ma‘rufu emretmeye ve münkerden sakındırmaya başladı. İlimle meşgul oldu. Tevhid akidesine çağırılmaya başladı. İnsanlar arasında gizli şirkin yayıldığını gördü. Allah’a adak adanmasına, ağaçlardan, kabirlerden, taşlardan yardım istenmesine ve bunlara adak adanmasına karşı çıktı.⁷⁸ Muhammed b. Abdulvehhab’ı davetini yürüttüğü asırda etkin bir güç olmasına sebep olan onun ortaya attığı fikirlere. Başta kendi ülkesi Necd’de olmak üzere gittiği yerlerde İslam’da sakıncalı olarak değerlendirdiği dinî uygulamalar, onun davetinde önemli yer teşkil etmektedir.⁷⁹

Bu mezhep slogan olarak, “Emr-i bi’l ma‘ruf ve nehyi’l-an‘il-müker” ilkesini benimsemiştir. Bu sloganla Vehhâbî mezhebi yayılmaya çalışılmıştır. Selefî kimselerce sık

⁷⁶ M. Ali Büyükkara, *İhvan’dan Cuheymân’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018),40.

⁷⁷ Abdülaziz b. Bâz, *Muhammed b. Abdulvehhab* (Riyad: Daru’l Kâsım, 1418/1997), 20-21; Muhammed b. Halil Hasan Herras, *Hareketü’l vehhabîyye* (Riyad: Darü’s-Sünne, 1428/2007), 21-23; Ebu Bekr *İbn Gannâm el-Ahsâi, Târîhu necd* (Beyrut: Dâru’l-Şüruk, 1994), 85-89.

⁷⁸ Ahmet Kattan-Muhammed Tahir, *İmamü’l-tevhid Muhammed b. Abdulvehhâb* (İskenderiyye: Darü’l İmân, y.y), 29.

⁷⁹ Büyükkara, *İhvan’dan Cuheymân’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 31.

kullanılan bir emirdir. Bunu her mü'min diğer bir mü'mine dinin farzlarını emretme ve kötülükten alıkoyma mecburiyeti olarak uygulamaya çalışılmış ve bu şekilde kontrol mekanizması geliştirmeye çalışmışlardır. Bu iş eğitimini alan din âlimleri tarafından yapılır. Dinî konularda zorlama yoluyla kimseye tebliğ yapılmaz. Din öğüt almak isteyenler için nasihattir.⁸⁰

Muhammed b. Abdulvehhâb, âlim olmaktan öte aksiyoner kimliğe sahipti. Yaşadığı çevredeki halkı teşvik ve onları fiilî hareket alanına çekmek için birçok eserler kaleme aldı. Eserlerinde ayrıntılı kelimâ, tasavvufî ve felsefe barındıran düşünceleri ele almadı. Bunun yerine yazdığı eserlerde nasların zâhirî yönünü temel alan derinliği sahip olmayan yüzeysel fikirler yaymaya çalıştı. Onun en çok başvurulan ve Vehhâbî da'vetinin esasını teşkil eden prensipleri ve akâide dair yazdığı eseri "*Kitabü't-Tevhid*" adlı eseridir.⁸¹

Muhammed b. Abdulvehhâb'ın babası sâlih âlimlerdendi ve oğlunu çoğu kez zem etmekle beraber insanları oğlunun daveti hakkında uyarıyordu. Kardeşi Süleyman b. Abdulvehhâb da aynı şekilde kardeşinin ortaya attıklarını uydurma olarak görüyor ve kabul etmiyordu. Muhammed b. Abdulvehhâb' a reddiye amaçlı çokça eser kaleme aldı. Bu eserlerinden biri "*es-Şavâiku'l ilâhiyye fi'r-reddi ale'l-Vehhâbiyye*"dir. Muhammed b. Abdulvehhâb insanlara şirk üzerinde olduklarını inandırıyor. Daha sonra onlara kendi düşüncesini kabul ettirdi. Bedevilerden çoğu kimse ona inandı. Dir'iyye emiri Muhammed b. Suud kendi egemenliğini genişletmek için Muhammed b. Abdulvehhâb'ın düşüncelerini sahiplendi ve yaydı. Muhammed b. Abdulvehhâb sözlerini süsleyerek bedevî halkı da'veti hususunda inandırdı. Kendisine inanan çoğu bedevî halk cahil kimseler idi. Dinî konularda derinlemesine, anlaşılır bir dini anlayışa sahip değillerdi. Muhammed b. Abdulvehhâb, halk arasında sanki ümmetten bir nebi gibiydi. Halk, Muhammed b. Abdulvehhâb'ın yaptığı hiçbir şeyi terk etmiyor, onun izni olmadan hiçbir şey yapmıyor ve aşırı bir şekilde kendisini övüyorlardı.⁸²

Muhammed b. Abdulvehhâb, daha sonra Suûd ailesi yönetimindeki Dir'iye'ye gitmek zorunda kaldı. Muhammed b. Suud burada Abdulvehhâb'tan Dir'iye'deki cehâlet, ihtilâf, insanların birbirlerini öldürmesini sebep göstererek buradaki Müslüman topluma imam olmasını istedi ve bunun üzerine biat aldı. Emîr Osman b. Muammer, Muhammed b. Abdulvehhâb'ı kendi yönetimindeki şehirden çıkardığı için pişman oldu. Dir'iye'ye Muhammed b. Abdülvehhâb'ın yanına giderek kendisine yardım etmesini ve geri dönmesini istedi ama o Muhammed b. Suûd ile anlaşması üzerine geri dönemeyeceğini söyledi. Muhammed b. Abdulvehhâb, Dir'iye'ye yerleştiğinde burada cehaletin çokluğunu, küçük ve büyük şirkin olduğunu, İslam farzlarının, zekâtın ve namazın küçümsendiğini gördü. Bunun üzerine Muhammed b. Abdülvehhâb, halkı Allah'ın emirlerine bağlanmaya, boyun eğmeye davet etti. Onlara usul-ü dini, İslâm'ı, hükümleri ve nebiye uymayı yerleştirmeye çalıştı. Bütün bunlardan sonra düşüncelerine karşı olanlara ilk cihâd emrini verdi.⁸³

İbn Abdulvehhâb'ın da'vetçiliğinde itikâdî esaslara yoğunlaşmasının sebebi olarak, Suûd ailesinin yeni yerleri ele geçirmek ve nüfuzlarını genişletmek ile beraber I. Suûd Devleti'nin kuruluşuna yol açması ve bu nedenle bu topraklarda bulunan halkın davete muhtaç olmasından

⁸⁰ Fatih M. Şeker, *Osmanlılar ve Vehhabilik* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 73; Bozkurt, "Selefililiğin Tarihsel Gelişimi ve Felsefî Alt Yapısı", 30.

⁸¹ Sönmez Kutlu, *Vehhâbîlik, İslam Mezhepler Tarihi*, haz. Hasan Onat-Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 482.

⁸² Seyyid Zeynî Dahlân, *ed-Dürerü's-seniyye fi'r-raddi 'ale'l-Vehhâbiyye* (Mısır: Mektebetü'l Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1369/1950), 46-47.

⁸³ Osman b. Bişr en-Necdî, *'Unvânü'l-mecd fî târihi Necd* (Riyad: Dâru'l Melik Abdül Aziz, 1982), 1/42-45.

dolayı İbn Abdulvehhâb'ın bütün çabalarını fıkıh yerine itikâdî konulara ağırlık vermesine sebep olmuştur.⁸⁴

İbn Abdulvehhâb'ın da'vetinin doktrinin özü ve hareket noktası olan onun tevhid görüşü üzerine kurulmuştur. Vehhâbilik, Şirk, Bid'at, Şefa'at, Cihad gibi temel itikâdî meseleleri ve diğer görüşleri tevhid görüşünden çıkmıştır.⁸⁵

Muhammed b. Abdulvehhâb, Hicaz'da bulunan hükümetin görüşüne bağlıdır. Necd ve Uveyne beldesinde neşet etti. İlk derslerini orada hanbelî din alimlerinden aldı. Medine'ye eğitimini tamamlamak için yolculuk etti. Daha sonra çok sayıda farklı İslâm beldelerini ziyaret etti. Basra da yaklaşık dört sene kaldı. Bağdat'ta beş sene kaldı. İki sene Hemedan'da kaldı daha sonra İsfahân'a geçti. Burada tasavvuf ve işrâk felsefesi öğrendi. Daha sonra geri döndü ve insanlardan sekiz ay süre ile uzak kaldı. Bir mütted sonra insanlara yeni davetini açıkladı. Yolculuklarında ve derslerinde zihnini meşgul eden en önemli mesele İslâm'ın temeli olan tevhid ilkesiydi. Bu nedenle kendilerini "Muvahhidûn" olarak isimlendirdiler.⁸⁶

Muhammed b. Abdulvehhâb'ın liderlik ettiği ıslahatçı Seleflik da'vet hareketine sebep olan ilk ve son şey yaşadığı yüzyılda İslâm dünyasının genelinde görülen dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik anlamda günden güne artan kötüleşmeydi. Burada en önemli iki neden olarak dinî ve siyasî gerileme olarak ön plana çıkar.⁸⁷

Muhammed b. Abdulvehhâb, Necd'te İbn Teymiyye'nin metodu ile yaygın olan şirk ve bid'atlerden tevhide ve sünnete çağırarak İslâm'ı tecdid etmeye gayret eden bir kimse idi. Necd'teki başarısı Âl-i Su'ud'un kendisine yardım etmesi ile elde etti. Âl-i Su'ud o zaman Necd aşiretlerinin en güçlü hocalarına ve emirlerine sahipti.⁸⁸ İbn Abdulvehhâb'ın bid'at, tevhid, şirk ile alakalı düşünceleri kendisinden önce yaşayan âlimlere benzemekte olup onlardan ayrı yönü, savunduğu ve halka benimsetmek istediği dinî fikirleri kabul ettirmek için o zaman ki siyasî otorite ile işbirliğinde bulunması ve silaha, zorlamaya, şiddete yönelmesidir. Bunun sonucunda diğer firkaları küfürle itham ederek canlarını ve mallarını caiz görmesidir.⁸⁹ Dir'iyye'de bulunduğu vakitlerde Muhammed b. Abdulvehhâb, da'vetinin ilk zamanlarında vaazlarında kendi inanç ve ideolojisini yayma gayretini vermiş kendisine olan muhalefetin arttığını görünce fiilî bir biçimde karşı koymaya cihâd etmeye karar verir.⁹⁰

Muhammed b. Abdulvehhâb, Dir'iyye emiri Muhammed b. Suûd ile selef inancını Arap yarımadasında insanların kabul etmesi için dil ile kabul etmeyen insanlara ise kılıç ile yaymak istemiştir. Bu şekilde da'vet yayılmak istendiği için da'vet yayılmamaya başlamıştır.⁹¹ Vehhâbilik mezhep olarak ortaya çıktığı ve geliştiği yerlerde, kurucu lideri, takipçileri ve bu

⁸⁴ Büyükkara, *Arap Dünyasında Seleflik ve Selefî Hareketler*, 37.

⁸⁵ Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri* (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001), 64.

⁸⁶ Ahmed Emin, *Züamâ'ü'l-İslâhi fi'l-asri'l-hadis* (Kahire: Mektebet-ü'l Nâhzati'l Mısıriyye, 1367/1948), 10-11.

⁸⁷ Muhammed b. Selman, *Da'vetü Muhammed Abdulvehhâb ve eserüha fi'l-alemi'l-islam* (Riyad: Vezaratü'l Evkafi ve Da'veti ve'l İrşâd, 1422/2001), 6.

⁸⁸ M. Reşid Rızâ, *el-Vehhâbiyyün ve'l-Hicâz* (Kahire: Matbaatü'l Menâr, 1344/1925), 6.

⁸⁹ Hüseyin Şahin, "Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhabilik", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022), 622. Vehhâbilerin Kabe baskını için bk. M.Ali Büyükkara, *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 64-74.

⁹⁰ Rifat Türkel, "Osmanlı Vehhâbilik Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/29 (2017), 216.

⁹¹ Osman, *es-Selefiyye*, 33-34.

mezhep hakkında yazılan eserlerdeki bilgilerden dolayı karakteristik özellikler edinmiştir. Şimdi bunları kısaca inceleyelim.

7. Vehhâbîlik Düşüncesinin Karakteristik Özellikleri

Bu mezhep İslâmiyet’i, ilk asırlarındaki haline getirmeye çalışsa da, İslâmiyet’i akılcı bir tarzda değil, şekilci bir biçimde ele almıştır. Vehhâbî oluşum kendisini Kitap ve Sünnete dayandırır. Kıyâs ve icmâ, usul-i fıkıh konularına önem vermezler. Ayrıca, kendilerini Peygamberin ahabını takip edenler anlamında selefi olduklarını savunurlar. Bu ekol sadece kendilerini, tevhid ve sünnet en iyi anlayan ve Peygamberin yolunda bilip, Vehhâbî düşüncesinde olmayan kimseleri kâfir görürler. Bu akımın lideri Muhammed b. Abdülvehhâb, kendisinin tespit ettiği bid’atlerin hepsini ve dinde hurafe olduğunu düşündüğü uygulamaları küfür saymakla birlikte, bunları ortadan kaldırmak için gösterilen mücadeleye de “cihâd” olarak nitelendiriyordu. Muhammed b. Abdülvehhâb’a göre hangi niyetle yapılırsa yapılsın muskaya başvurmak, sihir yapmak, ağaç ve içinde kim olursa olsun tüm türbelere çaput bağlamak, tekkeler gibi ibadet edilen yerlere adak adamak, sâlih kimselerin mezarlarını ziyaret edip hürmet göstermek, falcılık, birçok işi uğursuz saymak, mum yakmak, tesbih çekmek şirk kapsamına girer. Kur’an okumak varken “*Delâil-i Hayrât*” gibi eserler günahıdır. Bu uygulamaları hayata geçiren ve kendilerini İslam dairesi içerisinde gören kişilerin kanları dökülmesi ve mallarının alınması gerekir. Bunda dinen sakınca yoktur. Vehhâbî anlayışına göre minare de bid’at kapsamında değerlendirir.⁹²

Vehhâbîler, İslâm dünyasında daha sonra ortaya çıkmış tasavvufî düşüncelere tasavvuf⁹³ savunucuların vahdet-i vücud görüşüne, riyazet hayatlarına ve tekkelere karşı çıkmaktadırlar. O kadar ileri gitmişlerdir ki Hz. Muhammed’in hakkında bile ibadet derecesine varan bir saygı gösterilmesini istememektedirler.⁹⁴

Kendisinden başka hiç kimseyi beğenmeyen ve herkesi tekfir eden bu anlayış tarzı ortaya çıktığı 18. yüzyıldan itibaren Orta Doğu’da Arap Yarımadası’nın dışına çıkamamıştır. Ancak temsil ettiği dini ıstılah hareketi pek çok ülkedeki Müslümanları etki altına almış, Batılı müdahaleler, karşısındaki mücadeleye yeni bir militan ruh inşa etmiştir. Bu nedenle günümüzdeki terör örgütlerinin temeli atılmıştır. Bu açıdan Vehhâbîlik, Arap Yarımadası’nın dışında gelişme imkânı bulması ile beraber İslam’ın radikal bir yorumu olarak anlaşılmıştır.⁹⁵

Vehhâbîlik doktrini, naslar dışında akli delilleri öteleyen bir dinî metodolojiyi uygun bulması sebebiyle Hanbelîlikten, dinî nasların yorumlanması ve anlaşılmasında dini naslarda bulunan lafızların zahiri manalarına önem vermeleri sebebiyle Zahiri anlayıştan önemli ölçüde etkilenmiştir. Kendi görüş ve anlayış tarzlarını dışına çıkaranları Müslüman görmeyen tavırlarıyla dışlamacı (exclusivist) bir dini zihniyetinin temsilcisi olmuşlardır ve kendi görüşlerinin dışına çıktıkları insanlara şiddet uygulamayı, cihadı ve savaşı helal gören dinî anlayışı benimsemişlerdir.⁹⁶

⁹² Çağatay- Çubukçu, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 226-228.

⁹³ Vehhâbîlerin Tasavvuf ilmi ile ilgili görüşlerine bk. Mehmet Çelenk, “18. Asırda Tasavvuf ve Vehhâbîlik”, *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2003), 414-429; Dilek Torun, “Selefilik, Vehhâbîlik, Tasavvuf”, *Tematik Tasavvuf Toplantıları* haz. Ahmed Cahid Haksever (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2019), 20-22.

⁹⁴ Hüseyin Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1971), 183.

⁹⁵ Yıldırım Deniz, *Orta Doğu’da Selefilik* (Ankara: Nobel Yayınları, 2021), 69.

⁹⁶ Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhâbîlik*, 42.

Vehhâbî düşünce orta yolu seçmeyip dinde aşırıya kaçan yaklaşımlarda bulunmuştur. Dinde aşırı köktenci yaklaşım tarzlarının hiçbir faydası olmamak ile birlikte bu aşırılıkçı eğilim ve metotlar aynı inançtaki kişileri de rahatsız etmektedir. Vehhâbilik daha iyi anlaşılması ve diğer inanç gruplarından ayırt etmek için kendi kaynaklarında oluşturdukları Vehhâbî inançtaki temel öğeleri incelemek önem arz etmektedir. Vehhâbî inanç sistemi Muhammed b. Abdulvehhâb'ın görüşlerinden çıkmıştır. İbn Abdulvehhâb'ın tevhid, şirk, bid'at, şefaata gibi konularda ortaya koyduğu düşünceler Vehhâbî inanç özelliklerini oluşturmada büyük bir paya sahiptir. Bir sonraki "Vehhâbilik Akîdesi" başlığında Muhammed b. Abdulvehhâb'ın önemli eserlerinden tevhid, şirk gibi konulara ait açıklamalarına yer vereceğiz.

8. Vehhâbilik Akîdesi

Vehhâbilik müstakil bir mezhep sayılmasında en önemli iki etken hiç şüphesiz ki Tevhid ve Şirk anlayışlarıdır. Vehhâbî düşünceye göre yazılan bütün eserlerde bu iki görüşün sıklıkla ele alındığı görülür. Vehhâbîlerin bid'at görüşleri şefaata ve tevessül anlayışları ayrı prensip olarak görülse de bütün bir mezhep tevhid ve şirk görüşü çerçevesinde değerlendirilebilir.

Muhammed b. Abdulvehhâb, "*Keşfü's-şübühât*" adlı eserinde fasıllar halinde tevhidi açıklamıştır. İlk fasıl da tevhid-i ibadette resullerin önemini vurgulamıştır. İlk fasıl da şüphesiz ki tevhid, ibadet ederek Allah'ı teklemek ve eşi olmadığına inanmaktır. Resulleri aracılığı ile dini kullarına indirmiştir. Bunlardan ilki Nuh'un kavmidir. Kavmi Salihler konusunda aşırıya gitmiş ve "Ved, Süvâ', Yegüs, Nesr" adında putlar edinmiştir. Sonuncusu ise Hz. Muhammed'tir.⁹⁷ En son 16.Fasıl'ta Muhammed b. Abdulvehhâb tevhidin şer'î bir özür olmadığı sürece kalp, dil ve organlar ile tatbik edileceğini açıklar.⁹⁸

Muhammed b. Abdulvehhâb'ın Vehhâbî anlayışında de çok önemli bir yere sahip olan tevhid⁹⁹ ilkesine genişçe yer verdiği "*Kitabü't-Tevhid*" eserinden kısaca bahsetmek gerekirse şunlar ifade edilebilir: "*Kitabü't-Tevhid*" eserinde genel olarak Muhammed b. Abdulvehhâb kitabın isminden anlaşılacağı üzere ulûhiyyet, ibâdet tevhid bahislerini açıklamıştır. "*Kitabü't-Tevhid*" eserindeki bölümlerin hepsi ulûhiyyet tevhidine değinmekle beraber tevhide aykırı uygulamaları âyet ve hadisler ışığında ele almakta, konunun anlaşılmasını sağlayan mevkuf ve maktu' hadislere temas etmektedir. Her babın sonunda "mesâil" başlığıyla özet açıklamalar yer alır.

"*Kitabü't Tevhid*" eserinin birinci bölümünde Muhammed b. Abdulvehhâb meseleler halinde şu şekilde tevhidi açıklar. "Birinci mesele: Cinlerin ve İnsanların yaratılışındaki hikmet sadece Allah'a ibadet etmektir. İkinci mesele: İbadetin aslı ancak tevhid ilkesidir. Çünkü Resuller ile toplumlar arasındaki çekişme bunun üzerinedir. Üçüncü mesele: Tevhidi özümseyememiş kişi Allah'a kulluk ediyor değildir. Bu şekilde yirmi dört meselede tevhidin içeriğinden bahsetmiş, Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulan farz olduğu ifade edilmişti Burada meseleler bittikten sonra ikinci bölümde tevhidin faziletine ve günahlar ile ilgili bölüme geçilmiştir. Ayet ve birkaç hadisi verdikten sonra birinci mesele de: Yüce Allah'ın fazlı, ikram ve bağış yönü oldukça geniş olduğu ifade edilmiştir. Birinci mesele de: Tevhidin erdemi,

⁹⁷ Muhammed b. Abdulvehhâb, *Keşfü's-şübühât*, (Riyad: Vezarâtü'l-Evkâf ve'l-İrşâd, 1418/1997), 3.

⁹⁸ İbn Abdulvehhâb, *Keşfü's-şübühât*, 54.

⁹⁹ Muhammed b. Abdulvehhâb'ın üçlü tevhid görüşü ve çeşitleri için bk. Muhammed b. Abdulvehhâb, *el-Vâcibâtü'l mütehattimatü'l ma'rifetü* (Riyad: Mektebü'l Himme, 1418/1997), 12-15.

sağladığı katkıya değer etkiler ve güzel sonuçlar ile ilgilidir. İkinci mesele: Allah'ın tevhide çokça sevap verdiğini gösteren işaretleri ele almaktadır. Üçüncü mesele: Sevaplar ile beraber tevhidin günahlar için kefaret olduğuna değinmektedir. Muhammed b. Abdulvehhâb, yirmi dört mesele de tevhidin faziletini bu şekilde açıklamıştır.¹⁰⁰

Tevhid kelimesinden kast edilen; Allah'ın gönülden bir olduğuna inanılması ve O'nun dışında kulluk edilenlerin inkâr edilmesi ve onlardan kendini sakındırmadır. Tevhid ile kast edilen sadece lafzî değil aynı zamanda mana boyutudur. Kelime-i Tevhid'in manası nefiy ve isbat etmektir. İsbatı tüm ulûhiyyetin sadece ona ait olması, nefiyi ise ulûhiyyetin nebilere, sâlih kişilere ve diğer yaratılmışlara ait olmamasıdır.¹⁰¹

İbn Abdulvehhâb, "*El-Usulü's-Selâse ve Edilletüha*" eserinde dört kaide olarak kafirler, şefaât, şirk meselelerine değinir. Birinci kaide: Kafirlerin Allah'ın aslında rızık verici ve yaratan olduklarını bildikleri halde Resulullah'la savaştığını söyler. "De ki: Size gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? İştirme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriye çıkararak, diriden de ölüyü çıkararak kim? Bütün işleri kim yürütüyor? "Allah" diye karşılık vereceklerdir. "Öyleyse şirk koştuktan sakınmıyor musunuz?"¹⁰² İkinci kaide: Şefaât görüşlerine göre Allah'ı unutup kendilerine ne fayda ne de zarar verecek şeylere kulluk ediyorlar ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar. Onlara şöyle de: "Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzehtir olduğunda şüphem yoktur."¹⁰³ âyetini delil olarak getirir.

İbn Abdülvehhâb, şefaât inancını müsbet (olumlu) ve menfî (olumsuz) olmak üzere iki kısma ayırır. Menfî şefaât: Sadece Allah'ın gücü yeteceği konularda Allah'tan başkasına sığınmak. "Ey iman edenler! İçinde hiçbir alışverişin, dostluğun ve şefaatin geçerli olmayacağı bir gün gelmeden önce size verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcayın. Kâfirlere gelince, onlar zâlimlerin ta kendileridir."¹⁰⁴

Müsbet şefaât: Allah'ın izninde sonra amelinden ve kendisinden razı olduğu kişilerin şefaati "Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaât edemez."¹⁰⁵ ayeti delil olarak gösterilir. Üçüncü kaide: Peygamberimiz asrında insanların ibadetler konusunda farklı farklı olduğu söyler. Meleklerle, sâlihlere, ağaçlara, güneşe ve aya tapanlar olduğunu ifade eder. Dördüncü kaide: Günümüzde ki şirkin evvelkilerin şirkinden daha katı ve şiddetlidir. Evvelkiler rahatlık zamanında şirk koşuyorlardı. Sıkıntılı anlarında Allah'a sığınıyorlardı. Zamanımızdaki müşrikler ise hem rahatlık hem bolluk anında Allah'a şirk koştuklarıdır.¹⁰⁶ "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar."¹⁰⁷

¹⁰⁰ Muhammed b. Abdulvehhâb, *Kitâbü't-Tevhîd* (Mısır: Mektebetül Ulumi ve'l-Hikem, 1429/2008), 10-12.

¹⁰¹ Ebû Umeyr et-Turkî, *Tevhid imamı Muhammed b. Abdulvehhâb* (İstanbul: Kitap ve Sünnet Yayınları, 2013), 22.

¹⁰² Yûnus 10/31.

¹⁰³ Yûnus 10/18.

¹⁰⁴ el-Bakara 1/254.

¹⁰⁵ el-Bakara 1/255.

¹⁰⁶ Muhammed b. Abdulvehhâb, *el-Usulü's-selâse ve edilletüha* (Riyad Vezerâtü'l-Evkafi ve'ş-Şûnü'l-İslamiyye, 1420/1999), 40-46.

¹⁰⁷ el-Ankebût 29/65.

Vehhâbiler'in eserlerinde tevhid ve şirki yalnızca kendileri anlamış gibi hareket etmeleri hakikat tekerciliğine yol açmıştır. Kendisi gibi düşünmeyenleri amelî-fikhî boyutta küfre girdiğini kolayca ifade edebilmişlerdir. Bunları ifade ettikten sonra zaman farkına rağmen Hâricîlik grubu ile Vehhâbilîğin fikrî alt yapı mukayesesi meselesine geçelim.

6. Vehhâbilik-Hâricîlik İlişkisi

İslâm mezhepleri tarihine baktığımız zaman araştırmacılar ve bu alanın uzmanları tarafından Hâricîlik ve Vehhâbilik mezhepleri birbiriyle sık sık irtibatlandırılmaya çalışılan konulardandır. İki mezhep arasındaki zaman farkına rağmen fikir planından önemli ölçüde etkileşimler görülür. Klasik dönemde ortaya çıkan Hâricîlik mezhebî ile günümüze daha yakın bir zaman aralığında çıkan Vehhâbilîğin düşünce boyutunu iyi anlamamız için iki mezhep arasındaki benzerliklerin ele alınması öncelikli bir konudur. Müslümanlar ittifâk ettiği halde sahâbiler döneminde Hz. Ali'ye, Hülefâ-i Râşidîn'e ya da onlara ihsan ile tâbî olanlara karşı çıkan her kimse "Hâricî" diye isimlendirilir.¹⁰⁸

Büyük ölçüde İbn Teymiyye'den etkilenen Abdulvehhâb'ın dinî nasların yorumlanmasında metinlerde geçen lafızları olduğu gibi kabul etme ve düz anlamını ilke edinmesi yönünden Zâhirîlik akımına, kendi görüşlerini kabul etmeyenleri Müslüman saymayarak onlara karşı savaş açıp dışladıkları insanlara şiddet ve savaşı mübah sayan dini anlayışları benimsemeleri sebebiyle Hâricîlere benzetilmişlerdir. Osmanlı arşiv vesikaları incelendiği zaman bunlarla ilgili olarak "hâricî Muhammed b. Abdulvehhâb, hâricî Suud oğlu, hâricî-i uğursuz, hâricî bedbaht," gibi tabirlere yer verilmiştir. Bunlar amelin imana dahil olması ilkesinden hareketle devletin siyasî, hukukî, ekonomik temel yapıtlarını din kurallarına dayandırma ve benimsedikleri ideolojilere zor kullanarak kabul ettirmeye çalışmışlardır.¹⁰⁹

Bu akımın karşıtları tarafından Vehhâbilikle ilişkilendiren bir görüş Hâricîlik oluşumudur. Vehhâbilik hareketi İslâm düşüncesinde katı dini anlayışları, kendilerinden olmayanlara hoşgörüsüz yaklaşımları ve şiddet içermelerinden dolayı haricilik düşüncesiyle benzetilmiştir. İslâm tarihinde ilk defa ortaya çıkan siyasi amaçlarla ortaya çıkan ilk siyasi mezhep Hâricîlik'tir. Hâricî yaklaşım tarzı, bedevî kabile mensuplarının, ortak bir zeminde buldukları herhangi bir anlaşma bulunmuyorsa, diğer kabilelerin hepsinin mensuplarını düşman olarak algıladıkları gibi, Hâricî zihniyetine sahip topluluklarda, kendileri gibi olmayan herkesi, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara mensup olsa bile, kanı helal olan düşman görüp savaşır. Hâricîler, kendi aralarında bir bedevinin kendi kabilesi içindekine benzer gurura sahipmiş gibi kimliğe sahiptirler.¹¹⁰

Hâricîlerin en önemli özelliği, din konusunda akıllı kullanmamalarıdır. İbadetleri, Kur'an okumaları çok oldukları halde bir şey anlamazlar. Dinî konularda fıkıh bilimini kullanmaları zayıftır.¹¹¹ Hâricîler, Mü'minler'in Allah'a karşı yaptıkları ibadete karşı suizan yaparlar. Onların

¹⁰⁸ Ebû Muhammed b. Hazm, *el-Fasl fi'l milel* (Kahire: Mektebetü's-Selâmi'l-Âlemiyye, 1348/1929), 1/122-123; Ebu'l Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l İslâmiyyîn* (Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 1411/1990), 1/167-174.

¹⁰⁹ Jean Raymond, *Vehhâbilerin Ortaya Çıkışı*, trc. Ramazan Adıbelli (Adana: Karahan Yayınları, 2010), 7.

¹¹⁰ William Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (İstanbul: Sarıcaç Yayınları, 2010), 24; Eyüp Sabri Paşa, *Vehhâbilik Tarihi*, haz. Rabia Şişman (İstanbul: Önsöz Yayınları, 2016), 20-22.

¹¹¹ Süleyman b. Salih el-Gusn, *el-Havâric: neşetühüm, fırkahüm* (Riyad: Dâru'l Künûzi İşbiliyye, 1430/2009), 85.

sözlerini, fillerini kötü anlamda düşünürler. Kendi mezhepleri dışında hiçbir Müslümana güvenmezler. Kendilerine muhalefet eden herkesten nefret ederler.¹¹²

Hız. Ali (öl.40/661) döneminde Sıffin savaşı ve tahkim meselesi ile tarih sahnesine çıkan Hâricîlik fitnesi, Necdî kabileler arasında kendini göstermiş bir anlayışın sonucudur. Hâricî oluşumlar, genel olarak Temim, Bekr, Hanife ve Şeyban kabilelerinden oluşan bedevi kabilelerdi. Bu sebeple, Hâricî zihin yapısının katı dini yorumunda ve Hâricî kişilerin dinî tutum, davranış ve şiddeti benimsemesinin geri planında, çöl ortamındaki sosyal yaşamın, kişinin kabilesini kutsal hale getirmesi ve bedevî psikolojisinden kaynaklandığını söylemek zor bir durum değildir.¹¹³

Vehhâbîlerin kendileri gibi dini algılamayan Müslümanları inkârcılık ile suçlamakta gösterdikleri acelecilikleri, şiddete başvurmaları, tahrip ettikleri bölgelerdeki halka uyguladıkları baskıları, Vehhâbîleri tarihte farklı kimliğe sahip mezhep olarak algılanmasına sebep olmuştur. Müslümanları inkarcılıkla itham ederek canlarını ve mallarını kendilerine helal görmeleri sebebiyle Hâricîlikle benzetilmişlerdir. Türbe ve mezarları tahrip etmek suretiyle ortadan kaldırdıklarından dolayı “mezar yıkıcıları” olarak adlandırılmışlardır.¹¹⁴

Bu bağlamdan hareketle İslam’ın ilk dönemlerindeki Hâricîler ile Vehhâbîliği benimseyen bedevî Arap kabileleri arasında önemli derecede sosyo-kültürel ve zihnî benzerlikler görülmektedir. Vehhâbîlikteki tekfirci özellikler, tepkimeci, dışlayıcı, şiddet içeren tebliğ metodu ile Hâricîlerin hakem olayını destekleyenlere benimsedikleri tutum ve kendi düşüncelerinde olmayanları tekfir etmeleri bu benzerliklerin gözlemlenebildiği konulardır. Klasik eserlerde selefilik anlayışı adı altında yapılan araştırmalardan ve günümüzdekilerden yararlanan modern araştırmacılar, farklı bir iz düşümü olan Vehhâbîlik mezhebini, selefilikle irtibatlandırılarak anlamaya çalışmaktadırlar. Sonraki başlıkta işleyeceğimiz Selefî-Vehhâbî ilişkisi daha önceki işlediğimiz konuların bir sonucu olarak modern dönemde ortaya çıktığını değerlendirmekteyiz.

9. Günümüz Selefî-Vehhâbîliği

Günümüz Müslüman toplumlarında ana eğilimler olarak Gelenekçilik, Liberal veya Reformizm, Sufilik ve Selefilik¹¹⁵ gibi farklı eğilimlerden söz edilebilir. Bunlar içerisinde Selefilik, modern zamanlarda âdeta İslam’ı sadece kendilerinin anlayabildiği, kendisini tek hak İslam anlayışının temsilcisi olarak gördükleri ve kendini Selefî olarak görmeyen gruplar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bütün yönleriyle Selefilik, İslam’ın ve Müslümanların karşılaşması gereken en önemli sorundur.¹¹⁶

İslam düşünce mirasında selefilik karmaşık köklerden beslendiği için ve bu köklerden tarihin her döneminde silahlı veya silahsız çeşitli grupların türemesi, özellikle günümüzdeki “yeni

¹¹² Gusn, *el-Havâric*, 92.

¹¹³ Büyükkara, *İhvân’dan Cuheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 38.

¹¹⁴ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 65.

¹¹⁵ Selefilik ile Neo-Selefiliğin ayrımını hakkında bilgi edinmek için bkz. M. Kubat, “Selefiyye ile Neo-Selefiliğin Kesişen ve Ayrışan Yönleri”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler* 6/2 (Haziran 2017), 136-139.

¹¹⁶ Muammer İskenderoğlu, “Önsöz”, *Günümüz Selefiliği, Tasfiyeci, Siyasi ve Cihadi Eğilimler*, haz. Muammer İskenderoğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 11; Modern selefî düşüncesi için bk. Hasan Gümüsoğlu, *Fikhî Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 129-134.

nesil” selefi grupların nasıl anlaşılması gerektiğini zorlaştırmıştır. Bu selefi gruplar birbirlerinden farklı olarak siyasal tutumlar benimsemiştir.¹¹⁷

İngilizce “yeni, modern” gibi anlamlarına gelen “Neo” ile, Arapça da “Selefiyye” kelimelerinin birleşiminden türetilen Neo-Selefilik (Modern Selefilik) tabiriyle kullanılan bu isimlendirme, günümüz selefi akımını araştıranlar tarafından kullanılan bir tabirdir. Bu isim, sahâbe ve tâbiûn metoduna uyduklarını iddia eden ancak bu hususta aşırıya gidip bunu radikal hale getiren Vehhâbîleri, erken dönemde İslam’ın oluşmaya başladığı dönemdeki selefleri ayırt etmek amacıyla kullanılmaktadır.¹¹⁸

Neo-Selefilik hareketi, Mısır’da Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve İstanbul’da Tanzimat Fermanı ile ıslahatçı düşünceleri savunan bir kısım müslümanlar, kelâm ve tasavvuf ilminin İslâm toplumunun derdine çare olmayacağını düşünerek yeni çağda çağdaş Selefi hareketini başlatmıştır. Cemaleddin Afganî (öl.1315/1897), M. Abduh (öl.1323/1905), M. Reşid Rıza (öl.1354/1935), Muhammed İkbâl, Mevdudî, Nedevî ve Seyyid Kutub bu minvalde Selefilik hareketinin destekçisi ve ideal temsilcisi konumunda olmuşlardır.¹¹⁹

Günümüz selefiyesini ortaya çıkaran iki ana etken şu şekildedir: Biri, modern dünyanın bunalımlarının İslam dünyasındaki etkileri, diğeri ise gelenekten de gelen dinsel zihniyettir. Siyasal İslam ve Selefiyenin tarihsel kökenleri, sadece iki asır öncesine dayanan yalnız bir İslam anlayışı türüne, Vehhâbî İslâmı’na indirgenemeyecek kadar derindedir.¹²⁰

Nasçı-Muhafazakâr anlayış günümüze Ahmed b. Hanbel’den sonra İbn Teymiyye ve onun görüşlerinin takipçisi Muhammed b. Abdulvehhâb’ın etkisiyle Hanbelî Selefiliği olarak günümüze kadar gelmiştir. En son aşamada Vehhâbîlik mezhebî siyasal bir kimlik kazanmıştır. Modern dönemde Selefî anlayış farklı boyutlar kazanmıştır. Selefleri uzantısı olarak görülen Vehhâbîlerin, önceki dönemlerdeki İslâmî literatür ve birikimi kaldırarak direkt bir biçimde Kitap ve Sünnet’e başvurmaları, nasları anlamaya çalışırken literalist bakış açısıyla hareket etmeleri kıyası dini düşünce metodu olarak görmemeleri naslara karşı kapalılık örneğidir. İdealizm ve dini-politik amaçların hedef olarak görülmesi, daha önce bahsettiğimiz Hâricîlik-Vehhâbîlik ilişkisinde gözlemlendiği gibi radikalizme evrilmiştir. Bugün Selefilikte, Vehhâbî-Suûdî Selefiliği ve Cihâdî Selefilik olarak iki ayrı yol oluşmuştur. Modern dönemde Selefiliğin, Vehhâbîliğin sınırları dışına çıkan ve çoğu kez İslam âleminde özellikle son iki yüzyıllık diliminde yenilikçi akımlarından tutun da günümüzde farklı İslam ülkelerinde rastladığımız radikal oluşumları kapsayacak şekilde geniş bir anlam dünyasına sahiptir. Modern dönemde Yeni selefler adı altında Mısırlı Muhammed Abduh, hocası Cemaleddin Efgânî ve özellikle de M. Abduh’un öğrencisi M. Reşid Rıza bu akımdan etkilenmiştir.¹²¹ Günümüz selefi gruplarının dayandığı temel, nassın birincil planda tutulduğu Ehl-i Hadis-Hanbelî çizgisi olarak görülmektedir.¹²²

Muhammed b. Abdulvehhâb’ın selef zihniyeti çerçevesinde idealize ettiği Vehhâbîlik mezhebi 19.yüzyılda modern selefi oluşumunda etki de bulunmuştur. Geçmişte yerel ölçekte

¹¹⁷ Koca, *İslam Düşüncesinde Selefilik*, 80; Selefiliğin günümüzdeki motivasyonlarını için bk. Koca, *İslam Düşüncesinde Selefilik*, 79-132.

¹¹⁸ Bekir Altun, “Türkiye Selefiliği ve Vehhâbîliği” *Selefilik*, haz. Mehmet Çelenk (Ankara: Nobel Yayınları, 2022), 160.

¹¹⁹ Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 33; Muhammed b. Abdulvehhâb’ın düşüncesinde yenilik dışlamacı bir şekilde gerçekleşmiştir. Afganî ve Abduh’ta ise ıslahat düşüncesi o gün müslümanların düştüğü kriz ortamından kurtarmak fikrinde olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Hanifi Şahin, “İhya/İslah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı”, 69.

¹²⁰ İşcan, *Selefilik*, 8.

¹²¹ Sönmez Kutlu, *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, 74-75; Mehmet Kubat, *İslam Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2017), 268-269.

¹²² Muhyettin İğde, *Siyâsî İtikâdî Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2020), 32-35.

örgütlenme içerisine giren bir kısım selefi anlayıştaki dinî gruplar, 20.yüzyıla gelindiğinde cihadi bir kimliğe bürünerek Orta Doğu bölgesinde şiddetin artmasına, küresel ölçekte olumsuz bir imaj ve istikrarsızlığın artmasına sebep olmuştur.¹²³

Selefilik, modern çağda kendi dinamiklerinden koparak dışlayıcı, tutucu ve radikal bir hale gelmiştir. Çeşitli şiddet içeren yöntemlere başvurarak İslam'ı savunma ve anlatma taraftarı gruplar türemiştir. Selefilik, metodolojik bir ilke olmaktan uzaklaşıp radikal ve savaştı bir yapı görünümünde olan dinî bir akım hüviyetine dönüşmüştür. Selefi-Vehhâbî¹²⁴ çizgisinde ki bugün Müslümanlar birbirlerini tekfir ederken karşı tarafı kendi düşüncelerinin doğruluğuna inandırmak istemelerinden dolayı âyet ve hadislerde geçenleri kendi görüşlerine göre yorumlayıp kanıt olarak kullanmaktadırlar. Bu durum sebebiyle İslamî faaliyetlerin dağılıp paramparça olmasına ve Müslümanların kuvvetlerinin gitgide azalmasına sebep olmuştur. Böylece İslam düşmanları güçlenip, Müslümanların içeride ve dışarıda zayıf bir konumda kalmasına yol açmıştır. Bu düşüncedeki bireylerin hepsi hak yolda olduklarını düşünüyor ve karşısındaki Müslümanları kendi ideolojilerinden hareketle kurtarmaya çalıştıklarını iddia ediyorlardı. Böylelikle aşırı hevesle insanların kolaylıkla küfre girdiklerini ve küfür içinde yaşadıklarını söylüyorlardı. Yüce Allah bu yaklaşım tarzını Müslümanlara şu âyette yasaklamaktadır.¹²⁵ “Allah’a ve Resulüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin; yoksa korkuya kapılırsınız ve kuvvetiniz elden gider. O halde zorluklara sabredin; çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”¹²⁶

Günümüzde, İslam'ı yaymak iddiasıyla ortaya çıkan fakat ideolojilerini empoze etmeye çalışan çok sayıda mezhep, gruplar ile çok sayıda dinî oluşumlar bulunmaktadır. Bunlar gibi dini-politik akımlar, ilk ortaya çıktığı şekliyle kalmaz, kendisine bağlı olduğu bireyler arasındaki etkileşimlerde, diğer dini oluşumlarla olan ilişkilerde sürekli etkileşim içindedirler. Belirli bir zamanda son derece dinamik bir yapıya sahip olan bir hareket bir müddet sonra sürekliliğini kaybederek ilk ortaya çıktığından farklı bir kimliğe dönüşür. Bunun sonucunda giderek dağılma noktasına gelir. Dinî akımlar İslam'ı ilk asıl kaynaklarını, özgün ve uygun bir biçimde, Kur'an'ı yaşamın ve düşüncenin merkez konumunda tutarak ve Hz. Peygamber'in teorik ve pratik liderliği doğrultusunda sunduğu sürece, İslam düşünce tarzına ve evrensel boyutta önemli katkılarda bulunur. Ancak insanlara şiddet, baskı yöntemiyle düşünce empoze etmeye çalışmaları, düşünce özgürlüğüne engel olmaları, liderleri, sözlerini ve yaptıklarını kutsal hale getirmeleri, kendilerinin üzerinde olduğu düşünce sistemlerini İslam'la özdeşleştirecek kadar ileri gitmeleri ya da İslam'ı anlamada ve uygulamada tek temsilci olduklarını savunmaları ve ruhban sınıfı meydana getirmeleri durumunda, insanlığa katkı sunacak, fikir ve düşünce çeşitliliğinin önünde engeller koyarlar. İslam'ı tebliği yaptıklarını iddia eden bazı dinî hareketler, bu sebeplerden dolayı değindiğimiz birinci özelliklerden daha çok ikinci özellikleri temsil etmektedirler.¹²⁷

¹²³ Yunus Akçalı, “Modern Selefik’in Gelişimi”, *Orta Doğu’da Devlet Altı Gruplar*, haz. Erkan Ertosun “vd” (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 254-255.

¹²⁴ Günümüzde Suudi Arabistan bölgesindeki selefi-vehhâbi kişiler ve gruplar için bk. Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 68; Mazhar Tunç, *Suûd Selefilîği-Hadis İlmî Bağlamında Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 265; Nâfi, *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefi Hareketler*, 47-49.

¹²⁵ Ali Hoşafcı el-Hasenî, *Selefilik Adı Altındaki Görüşlere Selefice Cevaplar* (İstanbul: Yasin Yayınları, 2015), 23; Sönmez Kutlu, “Gelenekçi-Zâhirî İslâm Anlayışının Zihniyet Analizi: Epistemolojik, Teolojik, Kültürel Temelleri”, *Zâhirî ve Selefi Din Yorumu* haz. Sönmez Kutlu (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 19-22.

¹²⁶ el-Enfâl 8/46.

¹²⁷ Kutlu, *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, 28.

Sonuç

Selefilik, dini anlama ve yorumlama konusunda birtakım İslamî gruplarca önemli bir yöntem, metot ve genel anlamda zihniyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Selefliğin kökleri bu düşünceyi savunanlar tarafından Hz. Peygamber'e kadar gittiği düşünülmektedir. Eseri ve rivayet temelli din anlayışı geliştirerek akli, bilimi, araştırmayı, sorgulamayı geri plana atan bu yöntem birçok handikapları da beraberinde getirmektedir. İnsanları tekfir ile meşgul olan zihin yapısı müslüman coğrafyada eleştirel düşüncenin önüne geçmiştir. İslam'ın ilkelerinin bu şekilde keyfi bir şekilde karizmatik liderin söylediklerinde yola çıkara veya dinî grup adı altında uygulanması birçok soruna yol açmıştır. Oysa imanın Allah ve insan arasında olduğunu, hiç kimsenin bir başkasının imanını sorgulamaya hakkı olmadığını bilmek gerekmektedir. Bir kısım selefi gruplarda görülen "Fırka-i Nâciye" anlayışıyla kendi mensubu oldukları grubu seçkin kabul etmek, diğer inananları dışlamaya sebep olmuştur. Selefi-Vehhâbi öğretilerde önemli yer edinen bid'at anlayışı İslam medeniyetinin gelişiminin önüne geçmekle beraber imkanlarını kısıtlamıştır. Dilde mecâz anlamı, edebiyatı, teşbih sanatını yok sayıp literal (düz okuma) yaklaşımı esas alan selefi zihniyet Kur'an ve sünnetten kültürün inşa edilmesinin önüne geçmiştir. Vehhâbilerin ve birtakım selefi grupların kendilerini Selef-i Sâlihîn çizgisinde oldukları iddialarının tartışılması gereken bir olgu olarak görmekteyiz. Selef-i Sâlihîn düşüncesi, İslam düşüncesinin pâk ve yaşanılabilir veçhesini yansıtmaktadır. Oysa selefiler İslam'ın ilk üç neslini kutsallaştırarak İslam'ın dinamik yönünü görmezden gelmişlerdir. İslam her türlü radikal, dogmatik, şiddeti, savaşı meşrulaştıran düşünceleri reddetmektedir. Buna karşın günümüzde İslam coğrafyasında ve diğer bölgelerde şiddeti, savaşı benimseyen İslamî da'vetçi gruplar bulunmaktadır. Cihâdi selefilik adı altında günümüzde şiddet yanlısı olarak İslam'ı savunma ve anlatma yöntemini benimseyen gruplar kendilerinin Selef-i Sâlihîn düşüncesinde olduklarını iddia etseler de günümüzde çeşitli İslami coğrafyalarda gözlemlenebilen olgu, olay, tutum, davranışlar ve makalemizdeki ilgili bölümlerde ifade etmeye çalıştığımız görüşlerden dolayı bu durumu yansıtmamaktadır. Şüphesiz bu gruplardan bir tanesi de konumuzla ilgili olan Vehhâbilik hareketidir. Selefi-Vehhâbi yazarlar kendi kaynaklarında İslamî düşüncelerde ortak fikirler sunmaya çalışsa da müslüman dünyasına gerekli katkıyı sunamamışlardır. Selefiler, din de tek delilin "nas" olduğu görüşünü savunurlar. Ehl-i Hadîs olarak da adlandırılan bu düşünce sistemi kendisini Ehl-i Rey ekolüne karşı konumlandırarak ortaya çıkmıştır. İslam düşünce tarihinde farklı düşünüş ve İslâmî yorum altında ortaya çıkan bu ekol günümüzde de etkisini farklı bölgelerde sürdürmektedir.

18. yüzyılın ortalarına doğru ortaya çıkan, daha sonraları müntesiplerince sistematik bir akım haline getirilen Muhammed b. Abdulvehhâb'ın dinî önderliğinde oluşan Vehhâbilik hareketi, Muhammed b. Abdulvehhâb'ın kişisel özellikleri, doğduğu, hayatını devam ettirdiği yerlerdeki savunduğu dinî düşünceler, ilmî şahsiyeti gibi etkenler Vehhâbiliğin fikrî alt yapısında ve itikâdi açıdan önemli yer teşkil etmiştir. Vehhâbilik, Selefilik düşüncesinin modern dönemlerde farklı bir yüzü olarak karşımıza çıkmış ve Muhammed b. Suûd ile Dir'iyeye ittifakının yapılmasıyla Vehhâbi düşünceyi fiilî alana ve dinî-politik sahaya taşınan bir yapıya dönüştürmüş ve kısa sürede Arap Yarımadası'na yayılmakla kalmayıp Kuzey Afrika bölgesinden Hindistan ve Uzakdoğu'ya uzanan yansımaları görülmüş ve mensuplarının sayısını hızlı bir şekilde artırmıştır. Sonraki nesiller Vehhâbiliğin anlaşılmasına yönelik faaliyetlerine devam ederek adeta bir Vehhâbilik literatürü oluşturmuştur. Temelinde Hanbelî-Selefi alt yapısını bulduran Vehhâbilik, Ehl-i Sünnet ve Selef inancına uygun şeyler söylese de kabul edilmeyen ve tepki toplamalarına neden olan şeyin, sadece kendilerini İslam'ın savunucuları görmeleri, akla gereken önem vermemeleri, tekfirci zihniyeti ve şiddet, katı, asabiyetçi, aşırılıkçı, ölçüsüz davranmaları

ve köktenci yaklaşım tarzlarıdır. Bu durum kendilerini Ehl-i Sünnet çizgisine çıkarmış ve tekfir edecek kadar ileriye gitmelerine sebep olmuş ve İslam toplumunun birlik ve beraberliğini olumsuz etkilemiştir.

Kaynakça

- Akl, Nâsır b. Abdülkerim. *İslâmiyye lâ Vehhâbîyye*. Riyad: Vezarâtü'l Evkaf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1432/2011.
- Abdurrahman, İdris. *Mefhum-u selefiyye*. Nijerya: Munazzamatü's Sekâfeti'l İslamiyye, 1441/2020.
- Ammâra, Muhammed. *es-Selef ve's-selefiyye*. Kahire: Vezarâtü'l-Evkaf ve's-Şüûni'l İslamiyye, 1429/2008.
- Akdoğan, İsmail-Kalaycı, Rıdvan. "Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik", *Türkiye Ortadoğu Çalışmalar Dergisi* 1/1 (Mayıs 2014), 158.
- Altun, Bekir. "Türkiye Selefiligi ve Vehhabiligi" *Selefilik*, haz. Mehmet Çelenk.160. Ankara: Nobel Yayınları, 2022.
- Akçalı, Yunus. "Modern Selefik'in Gelişimi", *Orta Doğu'da Devlet Altı Gruplar*. haz. Erkan Ertosun "vd" .254-255. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Büyükkara, M. Ali. *İhvan'dan Cuheymân'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Büyükkara, M. Ali. *Çağdaş İslâmi Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Büyükkara, M. Ali. *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefî Hareketler*. İstanbul: Yarın Yayınları, 2015.
- Büyükkara, M. Ali. *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Büyükkara, M. Ali. "11 Eylül'de Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadî Selefiyye", *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/29 (Haziran 2004), 206.
- Büyükkara, M. Ali. "Vehhâbilik'ten İşid'e Günümüz Selefiligi", *Selefilik*. haz. Doğan Kaplan. 23. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Büyükkara, M. Ali. *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Bozkurt, Mehmet. "Selefî Anlayıştan Ehl-i Sünnet Kelâmına Geçişte İmâm'ı A'zam Ebû Hanife". *Devirleri Aydınlatan Meş'ale İmâm'ı-A'zam Ulusal Sempozyum Tebliğler Kitabı*, ed. Ahmet Kartal-Hilmi Özden. 211. Eskişehir: Eskişehir Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Bozkurt, Mehmet., "Selefilig'in Tarihsel Gelişimi ve Felsefi Alt Yapısı", *Tesam Akademi Dergisi* 3/1 (Ocak 2016), 11-12.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l'-firâk*. Beyrut: Dâru'l Âfâki'l Cedîde, 1397/1977.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa el-Begâ. 9 Cilt. Dimaşk: Dâru'l İbn Kesîr, 1414/1993.
- Brydges, Harford Jones. *Mûcez li't-Târîhi'l-Vehhâbî*. çev. Uveyzâ el-Cühenî. Riyad: Dâru'l Melik Abdülaziz, 1425/2004.
- Buti, Ramazan. *es-Selefiyye: Merhaletün zemeniyyetün mübâreke*. Dimeşk: Dâru'l Fikr, 1408/1988.

- Cevherî, Ebû Nasr, İsmail bin Hammâd. *es-Sihâh tacül lügâ ve sıhâh el-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafür Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2.Basım, 1399/1979.
- Cüdeyî, Abdullah. *Akîdetü's-selefiyye*. Riyad: Dâru'l İmam Malik, 1416/1995.
- Çağatay, Neşet-Çubukçu, İbrahim. *Siyasi-İtikâdî İslâm Mezhepler Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1967.
- Dahlân, Zeynî. *ed-Dürerü's-seniyye fi'r-reddi 'ale'l-Vehhâbiyye*. Mısır: Mektebetü'l Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1369/1950.
- Dımaşkî, Ebü'l-İz. *Şerhü't tahaviyye fi'l akîdeti's-selefiyye*. thk Ahmed Şâkir. Riyad: Vezaratü's-Şuûni'l İslamiyye ve'l Evkaf ve'd-Da' ve ve'l İrşad, 1418/1997.
- Deniz, Yıldırım. *Orta Doğu'da Selefilik*. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- Emin, Ahmed. *Züamâü'l-ıslâh fi'l-asri'l-hadis*. Kahire: Mektebet-ü Nâhzati'l Mısriyye, 1367/1948.
- Ecer, Ahmet Vehbi. *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001. 64.
- Eserî, Abdullah b. Abdülhamid. *el-Veciz fi akîdeti's-selefi's-salihi e*. İstanbul: Guraba Yayınları, 1418/ 1997.
- Eş'ari, Ebu'l Hasan. *Makâlâtü'l İslâmiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 1411/1990.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub. *el-Kamusu'l-muhit*. thk. Enes eş- Şâmî, Câbîr Ahmed. Kahire: Dâru'l- Hadis, 1429/2008.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri Tarihi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed. *İlcâmü'l-avâm 'an İlmi'l-Kelâm*. Cidde: Dâru'l Minhâc, 1439/2017.
- Gusn, Süleyman. *el-Havâric: neşetühüm, fırkahüm*. Riyad: Dâru Künüz-i İşbiliyye, 1430/2009.
- Gümüşoğlu, Hasan. *Fikhî Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Hasenî, Ali Hoşafçı. *Selefilik Adı Altındaki Görüşlere Selefiye Cevaplar*. İstanbul: Yasin Yayınları, 2015.
- Hilâlî. Selim. *Limaza ihtartü menhece's-selef*. Kahire: Dâru Ehl-i Hadis, 1420/1999.
- Herras, Muhammed. *Hareketü'l vehhabiyye*. Riyad: Darü's-Sünne, 1428/2007.
- İşcan, M. Zeki. *Selefilik İslami Köktencilik Tarihi Temelleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- İşcan, M. Zeki. “Selefilikğin Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Planı”. *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, ed. Ahmet Kavas. 92-93. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- İşcan, M. Zeki. “Selefilikğin Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi”. *e-makalât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6/2 Güz 2013.
- İskenderoğlu, Muhammed. “Önsöz”, *Günümüz Selefilikği, Tasfiyeci, Siyasi ve Cihadi Eğilimler*, ed. Muammer İskenderoğlu. 11. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- İbn, Bâz, Abdül Aziz. *Muhammed b. Abdulvehhab-da'vetuhu ve siratühü*. Riyad: Daru'l Kâsım, 1418/1997.
- İbn, Abdulvehhâb, Muhammed. *Keşfü's-Şübühât*. Riyad: Vezaratü'l Şuûni'l İslâmiyye ve'l Evkâfi ve Da'veti ve'l İrşad, 1418/1997.
- İbn, Abdulvehhâb, Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. Mısır: Mektebet-ü'l Ulum-i ve'l Hikem, 1429/2008.

- İbn, Abdulvehhâb, Muhammed. *el-Usulü's-selâse ve edilletüha*. Riyad: Vezaratü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1420/1999.
- İbn, Abdulvehhâb, Muhammed. *el-Vâcibâtü'l mütehattimatü'l ma'rifetü ala külli müslimin ve müslimetin*. Riyad: Mektebü'l Himme, 1418/1997.
- İbn, Gannâm, Ebu Bekr. *Târîhu Necd*. Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1415/1994.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmî Kelam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2018.
- İbn, Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l arap*. thk. Haşim Muhammed eş-Şâzelî. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119/1707.
- İbn, Bişr, Osman. *Unvânu'l-mecd fi târihi Necd*. Riyad: Dâru'l Melik Abdülaziz, 1402/1982.
- İsfahânî, Râğıb. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*. thk. Nizar Mustafa el-Bâz. Mekke: Mektebetü'n-Nezzâr, ts.
- İbn, Hazm, Ebû Muhammed, *el-Fasl fi'l milel ve'l- ehvâ ve'n-nihal*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Selâmi'l-Âlemiyye, 1348/1929.
- İğde, Muhyettin. *Siyâsî İtikâdî Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Kubat, Mehmet. *İslam Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2017.
- Kutlu, Sönmez. *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Kûsî, Müfrîh b. Süleyman. *el-Menhecu's-selefi-tarifuhu tarihuhu mecalâtuhu kavaiduhu hasâisuhu*. Riyad: Dâru'l-Fazile, 1423/2002.
- Kerim, Abdüsselâm. *Usul-i da'veti's-selefiyye*. Kahire: Darü'l Minhâc, 1433/2012.
- Kanevcî, Muhammed. *Katfu's-semeri fi beyâni akîdeti ehl-i eser*. Riyad: Vezaratü's-Şuuni'l İslamiyye ve'l Evkafî ve Da'veti ve'l İrşâdî, 1421/2000.
- Kattan, Ahmet-Tahir, Muhammed. *İmamü't-tevhid Muhammed b. Abdulvehhâb*. İskenderiyye: Darü'l İmân, y.y.
- Kubat, Mehmet. "Selefiyye ile Neo- Selefililiğin Kesişen ve Ayrışan Yönleri", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler* 6/2 Haziran 2017, 1-19.
- Koca, Ferhat. *İslam Düşüncesinde Selefilik Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 12.
- Kutlu, Sönmez. "Gelenekçi-Zâhirî İslâm Anlayışının Zihniyet Analizi: Epistemolojik, Teolojik, Kültürel Temelleri", *Zâhirî ve Selefi Din Yorumu* haz. Sönmez Kutlu. 19-22. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Kutlu, Sönmez. Vehhâbilik, *İslam Mezhepler Tarihi*. haz. Hasan Onat-Sönmez Kutlu Ankara: Grafiker Yayınları, 2018,
- Çelenk, Mehmet. "18. Asırda Tasavvuf ve Vehhâbilik", *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 414-429.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2021.
- Koca, Ferhat. *İslam Düşüncesinde Selefilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Kutlu, Sönmez. *Selefililiğin Arka Planı. İslam düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Keskinoglu, Osman. *İslâm Dünyası Dün ve Bugün*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1964.

- Korkmaz, Sıddık. “Selefilige Karşı Reddiyeler”, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, ed. Ahmet Kavas. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 4 Cilt. Kahire: Matbaatü'l Bâbî el-Halebî, 1374/1955.
- Nâfi, Mûsâ "vd". (ed.). *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefî Hareketler*. İstanbul: Yarın Yayınları, 2016.
- Nâfi, Mûsâ. *ez-Zâhiretu's-selefiyye*. Doha: Dâru'l Arabiyye, 1435/2014.
- Osman, Muhammed Fethî. *es-Selefiyye fi'l-müctemeâti'l-muâsıra*. Kuveyt: Dâru'l Kalem, 1401/1981.
- Onat, Hasan. *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2020), 23-25
- Ömer, Abdullah. *Fehmü's-selefi's-sâlihi li'n-nususi's-şer'iyyeti ve'r-raddi ale's-şübühâti*. Riyad: Mektebetü'l Melik, 1437/2015.
- Özafşar, M. Emin. “Günümüz Zâhirî-Selefi Çevrelerin Hadis Algısı ve Literalizm Sorunu”, *Zâhirî ve Selefî Din Yorumu*, haz. Sönmez Kutlu. 218. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Öz, Mustafa, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, 257.
- Raymond, Jean. *Vehhabilerin Ortaya Çıkışı*, trc. Ramazan Adıbelli. Adana: Karahan Yayınları, 2010.
- Rızâ, M. Reşid. *el-Vehhâbiyyûn ve'l-hicâz*. Kahire: Matbaatü'l Menâr, 1344/1925.
- Sabri, Eyüp. *Vehhâbilik Tarihi*, haz. Rabia Şişman. İstanbul: ÖnsözYayınları, 2016.
- Semrî, Sa'di bin Hamûd. *Da'vetü's-selefiyye*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1441/2020.
- Selîm, Amr Abdulmun'im. *Şerh-u usûli'd-davet'us-selefiyye-allâme muhaddis-şeyh Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî*. Mısır: Dâru'z Ziyâ, 1423/2002.
- Silî, Seyyid. *el-Akîdetü's-selefiyye beyne'l imam İbn Hanbel ve'l-imam ibn Teymiyye*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1993.
- Sâbunî, İsmail b. Aburrahman. *Akîdetü's-selef ve ashâbu'l-hadis. thk. Nasır Abdurrahman b. Muhammed el-Cud'î*. Riyad: Dâru'l-'A'sime, 1419/1998.
- Sönmez, Vecihi., “Selef düşüncesinin Tarihi Arka Planı ve Selefilik”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 9/10 (2010), 172.
- Şehristânî, Tâcüddin. *el-Milel ve'n-nihal*. Beyrut: Dâru'l Kütüb ve İlmiyye, 1413/1992.
- Şeker, M. Fatih. *Osmanlılar ve Vehhabilik*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Şahin, Hüseyin. “Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhabilik”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022), 622
- Şahin, Hanifi. “İhya/İslah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı”, *Selefilik*, haz. Doğan Kaplan. 23. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Türkî, Ebu Umeyr. *Tevhid imamı Muhammed bin Abdulvehhâb*. İstanbul: Kitap ve Sünnet Yayınları, 2013.
- Timür, İhsan. “Ehl-i Sünnet'e İnhisarçı Yaklaşım: Çağdaş Selefî Çevrelerde Matürîdilik Karşıtlığı”, *Ehl-i Sünnet*, haz. Mustafa Aykaç. 424. İstanbul: Ensar Yayınları, 2020.
- Türkel, Rıfat. “Vehhâbilik”, *İslam Mezhepler Tarihi*, haz. Mehmet Saffet Sarıkaya. 290. Sakarya: Nobel Akademik Yayınları, 2020.

- Türkel, Rıfat. “Suûdî Arabistan Dışında Vehhâbilik Etkisi”, *Selefilik*, haz. Doğan Kaplan.134. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Türkel, Rıfat. “Etkileri Açısından Vehhâbilik”, *International Journal of Social Science*, 8/6 (Ekim 2013), 704-713.
- Türkel, Rıfat. “Osmanlı Vehhâbilik Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/29 (2017), 216.
- Torun, Dilek. “Selefilik, Vehhâbilik, Tasavvuf”, *Tematik Tasavvuf Toplantıları* haz. Ahmed Cahid Haksever. 20-22. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2019.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Useymın, Muhammed b. Salih. *el-Kavlü'l müfid*.(Riyad: Dâru İbn Cevzi, 1424), 12-15.
- Ülkü, Hayatî. *Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2015.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi. *İslâm Tarihi Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1971.
- Zehra, Muhammed b. Mustafa, *İslam'da İtikâdi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya. Ankara: İmaj Yayınları, 2004.
- Watt, Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. İstanbul: Sarkaç Yayınları, 2010.